



ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ
Εθνικόν και Καποδιστριακόν
Πανεπιστήμιον Αθηνών
— ΙΔΡΥΘΕΝ ΤΟ 1837 —

ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗ ΣΧΟΛΗ

ΤΜΗΜΑ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑΣ, ΤΟΜΕΑΣ ΚΛΑΣΙΚΗΣ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑΣ

ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ: «ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑ, ΣΚΕΨΗ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ ΣΤΟΝ
ΕΛΛΗΝΟΡΩΜΑΪΚΟ ΚΟΣΜΟ»

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

της

Μαργαρίτας Σπηλιώτη (2021ΛΟΣΠΟ28)

**«ΤΟ ΘΕΜΑ ΤΟΥ ΕΡΩΤΑ ΣΤΟΝ ΛΟΥΚΡΗΤΙΟ ΚΑΙ ΣΤΑ
ΕΛΕΓΕΙΑΚΑ ΕΡΓΑ ΤΟΥ ΟΒΙΔΙΟΥ, *AMORES*, *ARS AMATORIA*,
REMEDIA AMORIS»**

ΤΡΙΜΕΛΗΣ ΕΠΙΤΡΟΠΗ

ΓΚΑΡΑΝΗ ΜΥΡΤΩ (Επόπτρια), Αναπληρώτρια Καθηγήτρια Λατινικής Φιλολογίας.

ΜΙΧΑΛΟΠΟΥΛΟΣ ΑΝΔΡΕΑΣ, Καθηγητής Λατινικής Φιλολογίας.

ΒΑΪΟΠΟΥΛΟΣ ΒΑΙΟΣ, Καθηγητής Λατινικής Φιλολογίας.

ΑΘΗΝΑ 2024

© Σπηλιώτη, Μαργαρίτα, 2024.

Με επιφύλαξη παντός δικαιώματος. All rights reserved.

Δήλωση μη λογοκλοπής

Δηλώνω υπεύθυνα και γνωρίζοντας τις κυρώσεις του Ν. 2121/1993 περί Πνευματικής Ιδιοκτησίας, ότι η παρούσα μεταπτυχιακή εργασία είναι εκ ολοκλήρου αποτέλεσμα δικής μου ερευνητικής εργασίας, δεν αποτελεί προϊόν αντιγραφής ούτε προέρχεται από ανάθεση σε τρίτους. Όλες οι πηγές που χρησιμοποιήθηκαν (κάθε είδους, μορφής και προέλευσης) για τη συγγραφή της περιλαμβάνονται στη βιβλιογραφία.

Σπηλιώτη, Μαργαρίτα

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ

Θα ήθελα να ευχαριστήσω την κυρία Μυρτώ Γκαράνη, καθηγήτρια του Εθνικού Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών και επόπριά μου και την κυρία Sabine Luciani, καθηγήτρια του Πανεπιστημίου Αιξ-Μασσαλίας και επόπριά μου κατά το εαρινό εξάμηνο φοίτησής μου (Φεβρουάριος-Μάιος 2023) στο Πανεπιστήμιο Αιξ-Μασσαλίας. Η συγγραφή της παρούσας εργασίας θα ήταν αδύνατη δίχως την υποστήριξη και καθοδήγηση τους. Επιπλέον, θα ήθελα να ευχαριστήσω όλα τα μέλη της τριμελούς επιτροπής μου (Ανδρέας Μιχαλόπουλος και Βάιος Βαϊόπουλος) για τον πολύτιμο χρόνο που αφιέρωσαν στην εργασία μου. Τέλος, οφείλω ένα ευχαριστώ και στην οικογένειά μου, η οποία με στήριξε καθ' όλη τη διάρκεια της συγγραφής της διπλωματικής μου εργασίας.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ.....	4
ΕΙΣΑΓΩΓΗ.....	6
I. ΖΗΤΗΜΑΤΑ ΕΡΩΤΑ ΚΑΙ ΣΕΞΟΥΑΛΙΚΗΣ ΕΠΑΦΗΣ ΣΤΟΝ ΛΟΥΚΡΗΤΙΟ.....	9
I.1. ΕΠΙΘΥΜΙΑ ΚΑΙ ΣΕΞΟΥΑΛΙΚΕΣ ΣΥΝΕΥΡΕΣΕΙΣ.....	10
I.2. ΟΙ ΚΑΤΑΣΤΡΟΦΙΚΕΣ ΣΥΝΕΠΕΙΕΣ ΤΟΥ ΕΡΩΤΑ.....	12
I.3. ΣΥΜΒΟΥΛΕΣ ΓΙΑ ΑΠΟΦΥΓΗ ΣΥΝΑΙΣΘΗΜΑΤΙΚΗΣ ΣΥΝΔΕΣΗΣ	15
II. ΤΟ ΣΥΓΓΡΑΦΙΚΟ ΕΡΓΟ ΤΟΥ ΟΒΙΔΙΟΥ	17
II.1. Η ΣΥΝΔΕΣΗ ΤΟΥ ΟΒΙΔΙΟΥ ΜΕ ΤΗ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΚΗ ΠΑΡΑΔΟΣΗ	17
II.2. ΤΟ ΙΔΕΟΛΟΓΙΚΟ ΥΠΟΒΑΘΡΟ ΤΩΝ ΕΡΩΤΙΚΩΝ ΕΛΕΓΕΙΩΝ ΤΟΥ ΟΒΙΔΙΟΥ (<i>AMORES, ARS AMATORIA, REMEDIA AMORIS</i>).....	18
III. Ο ΡΟΛΟΣ ΤΗΣ ΑΦΡΟΔΙΤΗΣ (<i>VENUS</i>) ΣΤΑ ΕΡΓΑ ΤΟΥ ΛΟΥΚΡΗΤΙΟΥ ΚΑΙ ΤΟΥ ΟΒΙΔΙΟΥ	21
III.1. <i>Venus, Aeneadum Genetrix</i>	21
III.2. Η ΘΕΑ ΤΟΥ ΕΡΩΤΑ, <i>VENUS</i>	23
III.3. Η ΕΙΚΟΝΑ ΤΟΥ <i>MARS</i> ΚΑΙ ΤΗΣ <i>VENUS</i> ΣΤΗΝ <i>ARS AMATORIA</i>	24
IV. <i>AMORES</i> : Εφαρμογή των συμβουλών (διδασχών) του Λουκρητίου.....	27
IV.1.1 Ο ΕΡΩΤΕΥΜΕΝΟΣ ΝΕΑΡΟΣ ΟΒΙΔΙΟΣ ΣΤΟ ΠΡΩΤΟ ΒΙΒΛΙΟ ΤΩΝ <i>AMORES</i>	28
IV.2. ΧΙΛΙΑΔΕΣ ΛΟΓΟΙ ΝΑ ΕΙΝΑΙ ΚΑΝΕΙΣ ΕΡΩΤΕΥΜΕΝΟΣ (<i>AMORES II</i>).....	32
IV.3. Η ΑΠΑΤΗ ΚΑΙ ΕΚΟΥΣΙΑ ΑΥΤΑΠΑΤΗ ΣΤΟΝ ΕΡΩΤΑ.....	34
V. <i>ARS AMATORIA II, III</i> : Η ΕΠΙΡΡΟΗ ΤΟΥ ΛΟΥΚΡΗΤΙΟΥ	37
V.1. ΟΙ ΣΕΞΟΥΑΛΙΚΕΣ ΣΥΜΒΟΥΛΕΣ ΤΟΥ ΟΒΙΔΙΟΥ ΣΤΙΣ ΓΥΝΑΙΚΕΣ (<i>Ars Amatoria</i> 3.771-808)	38
V.2. ΟΔΗΓΙΕΣ ΠΡΟΣ ΤΟΥΣ ΑΝΤΡΕΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΚΑΤΑΚΤΗΣΗ ΜΙΑΣ ΓΥΝΑΙΚΑΣ (<i>Ars</i> <i>Amatoria</i> 2.295-314, 2.641-74).....	41
VI. <i>REMEDIA AMORIS</i> : ΜΙΑ ΠΑΡΩΔΙΑ ΤΗΣ ΛΟΥΚΡΗΤΙΑΝΗΣ ΔΙΔΑΚΤΙΚΗΣ ΠΟΙΗΣΗΣ	44
VI.1. Η ΑΠΟΜΥΘΟΠΟΙΗΣΗ ΚΑΙ Η ΕΜΦΑΣΗ ΣΤΑ ΕΛΑΤΤΩΜΑΤΑ ΤΗΣ ΑΓΑΠΗΜΕΝΗΣ (<i>R.A.</i> 291-356).....	44
VI.2. Η ΤΕΧΝΗ ΤΗΣ ΖΩΗΡΗΣ ΣΕΞΟΥΑΛΙΚΟΤΗΤΑΣ ΚΑΙ Η ΕΠΙΛΟΓΗ ΠΟΛΛΩΝ ΣΥΝΤΡΟΦΩΝ (<i>R.A.</i> 399-418, 441-488)	47
ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ.....	50
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	52
ΚΡΙΤΙΚΕΣ ΕΚΔΟΣΕΙΣ.....	52
ΑΡΘΡΑ ΚΑΙ ΜΟΝΟΓΡΑΦΙΕΣ.....	52

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η παρούσα εργασία πραγματεύεται το θέμα του έρωτα, όπως αυτό παρουσιάστηκε από τον Λουκρήτιο και τον Οβίδιο. Επίκεντρο της έρευνας αποτελεί ο βαθμός στον οποίο επηρεάστηκε ο Οβίδιος κατά τη συγγραφή των έργων του, *Amores*, *Ars Amatoria* και *Remedia Amoris*, από τον Λουκρήτιο και την περίφημη πραγματεία του ενάντια του έρωτα (*DRN* 4.1030-1287). Αφετηρία και πηγή έμπνευσης της έρευνας αποτέλεσαν τα άρθρα των *Hanses* (2022), *Brunelle* (2000-1) και *Shulman* (1981). Ειδικότερα, το άρθρο της *Hanses* γέννησε την ιδέα για την παρούσα εργασία καθώς αναλύει πως ο Οβίδιος στα τρία ερωτικά του έργα, μέσω της παρρησίας, τυπικού τρόπου διδασκαλίας, διαλέγεται με τον προκάτοχό του, Λουκρήτιο και τον διορθώνει, προτείνοντας ένα νέο τρόπο διαχείρισης και τιθάσευσης του έρωτα. Αντίστοιχα, το άρθρο του *Brunelle*, παρουσιάζει αναλυτικά τη δομή των *Remedia Amoris*, βοηθώντας τον αναγνώστη να αντιληφθεί εις βάθος το σκεπτικό του Οβιδίου κατά τη συγγραφή του έργου αλλά και την επιρροή του από τον Λουκρήτιο. Τέλος, ο *Shulman* παρουσιάζει, επίσης, τα *Remedia Amoris* και *Ars Amatoria* ως απάντηση στο *De Rerum Natura*, στο πλαίσιο της ειρωνικής διάθεσης του Οβιδίου προς τα σοβαρά λογοτεχνικά είδη όπως η διδακτική ποίηση. Σύμφωνα με τον *Shulman*,¹ ο Οβίδιος χρησιμοποιεί την έννοια της ερωτικής ψευδαίσθησης, για να γιατρέψει την κρίση που βιώνει η ρωμαϊκή ελεγεία εν μέρει εξαιτίας της πραγματείας του Λουκρητίου εναντίον του έρωτα.

Στην παρούσα εργασία, τα τρία ελεγειακά έργα του Οβιδίου εξετάζονται ως τριλογία, όπου το ένα έργο αποτελεί συνέχεια του άλλου. Επιλέγω προσωπικά να χρησιμοποιώ τον όρο τριλογία, καθώς το ένα έργο αναπαράγει και συνεχίζει τη συλλογιστική πορεία σκέψης του προηγούμενου. Τα τρία έργα είναι αλληλένδετα. Όπως έχουν τονίσει και προηγούμενες μελέτες, ο Οβίδιος μεταφέρει τις ιδέες οι οποίες εκφράζονται αρχικά στους *Amores* και στα δύο άλλα ελεγειακά του έργα (*Ars Amatoria*, *Remedia Amoris*) προκειμένου να συνδέσει τα ερωτικά του έργα όλα μαζί.² Μέσα από την τριλογία αυτή ο Οβίδιος επιδιώκει να καταστεί διδάσκαλος του έρωτα, *praceptor amoris*. Αν και ο Λουκρήτιος δεν αποτελεί μοναδική πηγή έμπνευσης για το έργο του Οβιδίου, μέσα από τη διατριβή του εναντίον του έρωτα έθεσε τα θεμέλια για το πώς είναι ένας παθιασμένος έρωτας. Ο Οβίδιος, επομένως, μέσα σε ένα πλαίσιο παρωδίας, επιδιώκει να εξετάσει τις θέσεις του Λουκρητίου από διάφορες οπτικές γωνίες, να τις αποδυναμώσει, ώστε να υφαρπάξει εν τέλει τον τίτλο του διδασκάλου του έρωτα από τον

¹ Shulman (1981) 253.

² Hanses (2022) 84.

προκάτοχό του. Ο Λουκρήτιος παρότι δεν θεωρείται διδάσκαλος του έρωτα, μέσω της διατριβής του κατά του έρωτα διαμόρφωσε ως ένα βαθμό τη κοινή σκέψη όσον αφορά την παθολογία του έρωτα. Όπως θα αναλυθεί στα παρακάτω κεφάλαια, οι δύο ποιητές ξεκινάνε από κοινή αφετηρία όμως επιλέγουν να ακολουθήσουν διαφορετική πορεία, καθώς οι σκοποί, που επιδιώκει ο καθένας μέσα από το έργο του, όπως και οι μέθοδοι που χρησιμοποιεί για να πετύχει τους στόχους του είναι αντίθετοι. Ο Λουκρήτιος βασίζεται στην επικούρεια φιλοσοφία για να ερμηνεύσει τον κόσμο και υπό αυτό το πρίσμα συμβουλεύει τους μαθητές του και σχετικά με τον έρωτα. Αντιθέτως, ο Οβίδιος, παρουσιάζει τον εαυτό του να έχει υπάρξει ο βασανισμένος ερωτευμένος νέος και βασίζεται στην προσωπική ερωτική και σεξουαλική του εμπειρία για να συμβουλεύσει τους μαθητές.

Στόχος της παρούσας έρευνας είναι, επομένως, η μελέτη και η ανάλυση της χρήσης των ίδιων αυτών επιχειρημάτων και ιδεών, ερμηνευμένων με τελείως διαφορετικό τρόπο και εξυπηρετώντας αντίρροπους σκοπούς, τους οποίους θα εξηγήσω εν συνεχεία, από δύο ποιητές που καλλιεργούν διαφορετικά λογοτεχνικά είδη. Αξίζει να σημειωθεί ότι γίνεται λόγος για μίμηση του Λουκρητίου και των επιχειρημάτων του από τον Οβίδιο, η μίμηση όμως αυτή λαμβάνει χώρα σε ένα παιγνιώδες πλαίσιο παρωδίας. Ο Οβίδιος χρησιμοποιεί τη μίμηση του Λουκρητίου ως εκφραστικό λογοτεχνικό μέσο αποσκοπώντας στην ανάδειξη του ίδιου ως ερωτικού ελεγειακού ποιητή και δασκάλου του έρωτα και στην εξύψωση της ερωτικής ελεγείας μαζί τα «σοβαρά» λογοτεχνικά είδη, όπως η διδακτική και επική ποίηση.

Η παρούσα εργασία, πέρα από τα εισαγωγικά κεφάλαια σχετικά με τους ποιητές, χωρίζεται σε τέσσερα κεφάλαια. Ο ρόλος της Αφροδίτης και η σκηνή της μοιχείας της με τον Άρη στα έργα των δύο ποιητών, *Ars Amatoria* και *De rerum natura*, αποτελεί το θέμα του πρώτου κεφαλαίου. Στα επόμενα τρία κεφάλαια αναλύεται η διακειμενική σχέση του καθενός από τα τρία έργα του Οβιδίου ξεχωριστά με τη διατριβή κατά του έρωτα του Λουκρητίου. Αν και το μεγαλύτερο μέρος της βιβλιογραφικής έρευνας εστιάζει στην σύγκριση μόνο της *Ars Amatoria* και των *Remedia Amoris* με το *De rerum natura*, στην παρούσα εργασία επέλεξα να αφοσιωθώ εξίσου στην σύγκριση και των τριών έργων. Κατά τη γνώμη μου, όπως θα αναλυθεί ενδελεχώς παρακάτω, η συμπερίληψη των *Amores* είναι απαραίτητη, όταν πρόκειται να συγκριθούν οι απόψεις των δύο ποιητών σχετικά με τον έρωτα. Ενδεχομένως, τα σημεία επιρροής από τις διδαχές του Λουκρητίου δεν είναι τόσο εμφανή στους *Amores* όσο στα δύο άλλα έργα. Οι *Amores*, όμως, αποτελούν το πρώτο έργο του Οβιδίου και κατ' επέκταση την αφετηρία της σκέψης του και των πεποιθήσεών του. Με αυτόν τον τρόπο, θεωρώ πως μέσα από την σύγκριση, στην παρούσα εργασία και των τριών έργων με το λουκρητιανό κείμενο

γίνεται πιο ξεκάθαρη η συλλογιστική πορεία του ποιητή, οι επιδιώξεις του και επομένως γίνεται καλύτερα αντιληπτή και εις βάθος η επίδραση του Λουκρητίου στο ελεγειακό *corpus* του Οβιδίου (*Amores, Ars Amatoria, Remedia Amoris*).

I. ΖΗΤΗΜΑΤΑ ΕΡΩΤΑ ΚΑΙ ΣΕΞΟΥΑΛΙΚΗΣ ΕΠΑΦΗΣ ΣΤΟΝ ΛΟΥΚΡΗΤΙΟ

Το ζήτημα του έρωτα στο *DRN* θεωρείται μια από τις πιο ενδιαφέρουσες απόψεις του Επικούρειας φιλοσοφίας. Ο Λουκρήτιος επέλεξε να παρουσιάσει την άποψή του για τον έρωτα στο τέλος του τέταρτου βιβλίου του διδακτικού του έργου *De rerum natura* (4.1030-1287).³ Πρόκειται για ένα είδος ψόγου και μια αυστηρή κριτική του έρωτα. Ο Λουκρήτιος εξετάζει το θέμα του έρωτα από δύο οπτικές, τον έρωτα τόσο από ψυχοσωματική, όσο και από κοινωνική και ψυχολογική σκοπιά. Επίσης, γίνεται ένας διαχωρισμός μεταξύ της σεξουαλικής πράξης και του έρωτα όσον αφορά τη χρησιμότητα και αναγκαιότητά τους για τον άνθρωπο. Πιο συγκεκριμένα, Ο Λουκρήτιος αποδοκιμάζει τον έρωτα καθώς αυτός εμποδίζει τον άνθρωπο από την σεξουαλική του ικανοποίηση, η οποία τελείται μέσω της σεξουαλικής επαφής. Κεντρική ιδέα στο έργο του είναι ότι η ηδονή αποτελεί τη βασική παράμετρο για την απόκτηση της ευτυχίας και κατ' επέκταση της αταραξίας. Γι' αυτό το λόγο γίνεται η διάκριση μεταξύ της σεξουαλικής πράξης, η οποία είναι επιθυμητή και προσφέρει ηδονή και του έρωτα ως ψυχολογικής κατάστασης, ο οποίος δεν προσφέρει ηδονή αλλά πόνο (4.1081 *quia non pure est pura voluptas*). Ο Λουκρήτιος όχι μόνο επιτίθεται στον έρωτα, αλλά προσπαθεί επίσης να ερμηνεύσει τις ψυχολογικές επιπτώσεις του και να εξηγήσει βιολογικά τη σεξουαλική επιθυμία και την ανάγκη του σώματος για σεξουαλική ευχαρίστηση και ικανοποίηση. Πράγματι, το απόσπασμα 4.1030-1287 περιέχει σχεδόν τόση συζήτηση για τη σεξουαλική συμπεριφορά από άποψη βιολογική και φυσική όσο και για τον έρωτα.⁴ Αξίζει να σημειωθεί, τέλος, ότι καθώς δεν έχουν σωθεί λεπτομέρειες για τη ζωή του Λουκρητίου, είναι δύσκολο να αποδείξει κανείς ότι αυτή η επίθεση εναντίον του έρωτα προέρχεται από προσωπική απογοήτευση. Παρ' όλα αυτά, έχει επικρατήσει η άποψη ότι η επίθεση στον έρωτα δεν πρέπει να θεωρείται απόρροια προσωπικής πικρίας και ερωτικής απογοήτευσης, αλλά λαμβάνει χώρα διότι ο ποιητής θεωρεί τον έρωτα απειλή για την *άταραξία*. Η αταραξία θεωρείται ως ο απώτερος σκοπός, το ύψιστο αγαθό για τους Επικούρειους, συνεπώς ο έρωτας φαίνεται να απειλεί στην ουσία ολόκληρο το επικούρειο δόγμα. Εν ολίγοις, ο Λουκρήτιος κάνει αυτή την επίθεση στον έρωτα έχοντας γνώση της επικούρειας φιλοσοφίας και της ρωμαϊκής παράδοσης, του *mos maiorum*.⁵

³ Είναι γνωστό ότι οι επίλογοι του Λουκρητίου, κατά γενική ομολογία, θεωρούνται πιο καυστικοί και τονίζουν τις πρακτικές συνέπειες του επικούρειου δόγματος. Brown (1987) 47-9.

⁴ Brown (1987) 61.

⁵ Brown (1987) 70-1, Schrijvers (1970) 133-8.

1.1. ΕΠΙΘΥΜΙΑ ΚΑΙ ΣΕΞΟΥΑΛΙΚΕΣ ΣΥΝΕΥΡΕΣΕΙΣ

Σύμφωνα με τον Λουκρήτιο, η επιθυμία για ερωτική συνεύρεση καθώς και η σεξουαλική πράξη καθαυτή θεωρούνται μεν φυσική ανάγκη αλλά όχι αναγκαία, όχι απαραίτητη για τους ανθρώπους.⁶ Σύμφωνα με το επικούρειο δόγμα οι επιθυμίες των ανθρώπων χωρίζονται σε τρεις κατηγορίες. Πρώτες είναι φυσικές και αναγκαίες επιθυμίες όπως η τροφή και το νερό, οι οποίες θεωρούνται απαραίτητες για την επιβίωση του ανθρώπου και για αυτό πρέπει να επιδιώκει να τις ικανοποιεί. Έπειτα είναι οι επιθυμίες οι οποίες θεωρούνται φυσικές μεν αλλά δεν είναι απαραίτητες για την επιβίωση του ανθρώπου (μη αναγκαίες), όπως η σεξουαλική επαφή. Ο άνθρωπος πρέπει να επιδιώκει να ικανοποιήσει αυτές τις επιθυμίες αλλά με μέτρο. Τέλος, υπάρχουν και κάποιες επιθυμίες, οι οποίες δεν είναι ούτε φυσικές ούτε αναγκαίες (μάταιες), όπως η δόξα και ο πλούτος. Οι άνθρωποι οφείλουν να αποφεύγουν αυτές τις επιθυμίες, καθώς δεν είναι φυσικές και ως εκ τούτου δεν θα τους φέρουν ποτέ ικανοποίηση. Θα αποζητούν πάντα να αποκτήσουν περισσότερα πλούτη ή δόξα. Η ανικανοποίητη επιθυμία προκαλεί πόνο, ο οποίος είναι εχθρός της αταραξίας, του επικούρειου ιδανικού (Επ. *Επιστολή προς Μενοικέα* 127-8).

Η σεξουαλική πράξη είναι μια φυσιολογική διαδικασία με απώτερο σκοπό την εκσπερμάτωση.⁷ Οι Επικούρειοι και ο Λουκρήτιος δεν απορρίπτουν την αναγκαιότητα της σεξουαλικής πράξης και κατ' επέκταση της εκσπερμάτωσης ως μιας πολύ έντονης και ευχάριστης διαδικασίας. Κανένας μελετητής δεν αρνείται ότι κατά την επικουρεία φιλοσοφία η σεξουαλική πράξη θεωρείται φυσική αλλά όχι αναγκαία επιθυμία. Παρ' όλα αυτά υπάρχει διαφωνία για το πώς αντιμετώπιζε ο Επίκουρος την σεξουαλική πράξη, αν ήταν φιλικά ή εχθρικά διακειμένος.⁸ Ο Λουκρήτιος προσφέρει επίσης μια λογική εξήγηση για τη σεξουαλική επιθυμία και την ανάγκη για εκσπερμάτωση. Στην αρχή, η πιο βασική αιτία της σεξουαλικής

⁶ Brennan (1996) 346.

⁷ Η φυσιολογική αυτή διαδικασία αναφέρεται στη θεωρία των ατόμων και του κενού, των δύο βασικών στοιχείων, εκ των οποίων δημιουργήθηκε το σύμπαν. Η εκσπερμάτωση προσφέρει ευχαρίστηση διότι μέσω αυτής απελευθερώνεται μεγάλο μέρος του συσσωρευμένου σπέρματος. Παρότι ο Λουκρήτιος αναφέρεται στη γυναικεία ευχαρίστηση δεν αναλύει πως αυτή επιτυγχάνεται. Θα μπορούσε κανείς να υποθέσει ότι όταν γίνεται λόγος για εκσπερμάτωση υπονοείται η έκχυση σπέρματος αλλά και γυναικείων υγρών αντιστοίχως.

⁸ Η διαφωνία αυτή πηγάζει από τις αντίθετες ερμηνείες και μεταφράσεις της φράσης *συνουσίη δέ, φασίν, ὤνησε μὲν οὐδέποτε, ἀγαπητὸν δὲ εἰ μὴ καὶ ἔβλαψε* (Διογεν. Λαερτ. *Βίοι Φιλοσόφων*, 10.118). Οι περισσότεροι εκλαμβάνουν τη φράση αυτή ως «η σεξουαλική συνεύρεση δεν είναι ποτέ ωφέλιμη κι είσαι τυχερός αν δεν σε βλάψει κιόλας επίσης». Ο Purinton, από την άλλη, επιχειρεί μια διαφορετική μετάφραση «Η σεξουαλική συνεύρεση δεν ωφελεί ποτέ, αλλά είναι επιθυμητό, με την προϋπόθεση ότι δεν βλάπτει». Βλ. αναλυτικότερα Purinton (1993) 281-320 και Brennan (1996) 346-352. Κατά τη γνώμη μου, τάσσομαι με την άποψη του Purinton, λαμβάνοντας υπόψη τις αντίστοιχες αντιλήψεις του Λουκρητίου. Η προϋπόθεση βάση της οποίας το σεξ δεν βλάπτει είναι ακριβώς αυτή που προτείνει ο Λουκρήτιος, να μην υπάρχει δηλαδή έρωτας μεταξύ των ατόμων.

επιθυμίας είναι η θέαση ενός θελκτικού σώματος.⁹ Η σεξουαλική πράξη είναι προϊόν της έλξης, της ανάγκης και θέλησης για φυσική ένωση.¹⁰ Σύμφωνα με τον Λουκρήτιο, υπάρχει αμοιβαία ευχαρίστηση και έλξη μεταξύ ανδρών και γυναικών (4.1208 *quare etiam atque etiam, ut dico, est communis voluptas*).

Πιο συγκεκριμένα, ο Λουκρήτιος δίνει έμφαση στη γυναικεία επιθυμία και σεξουαλικότητα (4.1992-6). Οι γυναίκες έχουν επίσης σεξουαλικές ορμές και επιθυμίες. Η σεξουαλική πράξη δεν πραγματοποιείται μόνο με ανδρική πρωτοβουλία, αλλά πρέπει να υπάρχει αμοιβαία έλξη και επιθυμία. Αυτή η άποψη είναι ιδιαίτερα καινοτόμα για την εποχή του Λουκρητίου. Στην εποχή του Λουκρητίου, οι γυναίκες δεν είχαν πολιτικά ή οικονομικά δικαιώματα και θεωρούνταν κατώτερες από τους άνδρες. Οι γυναίκες δεν είχαν επίσης δικαίωμα σεξουαλικής ελευθερίας, καθώς επικρατούσε η άποψη ότι ήταν επιρρεπείς στις ακολασίες. Για το λόγο αυτό, οι Ρωμαίες γυναίκες όφειλαν να επιδεικνύουν σεμνότητα (*prudicitia*) μέσω της συμπεριφοράς και της ενδυμασίας τους.¹¹ Χαρακτηριστικό παράδειγμα σεμνότητας και ευπρέπειας αποτελεί η Λουκρητία,¹² η οποία συμβολίζει το πρότυπο της γυναικείας Ρωμαίας (*matrona*). Η Λουκρητία, στο πρώτο βιβλίο του Τίτου Λίβιου (1.57.9), απεικονίζεται να βρίσκεται στο κέντρο του σπιτιού (*atrium*) και να γνέθει ενσαρκώνοντας με αυτόν τον τρόπο επακριβώς το πρότυπο σεξουαλικής σεμνότητας. Σε μια εποχή με τέτοιες αντιλήψεις η θέση του Λουκρητίου όσον αφορά τη γυναικεία σεξουαλική επιθυμία και ορμή καθώς και η παρότρυνσή του να ικανοποιηθεί αυτή η επιθυμία είναι ιδιαίτερα πρωτοποριακή.

Εν συνεχεία, ο Λουκρήτιος αναφέρει πολλά παραδείγματα από το ζωικό βασίλειο όπου υπάρχει επίσης αμοιβαία έλξη και επιθυμία μεταξύ των αρσενικών και θηλυκών ζώων (4.1197-1200).¹³ Αυτή η αμοιβαία επιθυμία είναι ο κύριος λόγος για τη σεξουαλική ένωση ζώων και ανθρώπων. Ο Λουκρήτιος χρησιμοποιεί αυτά τα παραδείγματα για να τονίσει τη φυσικότητα

⁹ Σύμφωνα με τον Λουκρήτιο, η σεξουαλική πράξη είναι το αποτέλεσμα της αντίδρασης δύο σωμάτων που ελκύουν το ένα το άλλο. Αυτή η άποψη επιβεβαιώνεται από τη συνεχή επανάληψη των λέξεων *homo* (*ex homine humanum semen ciet una hominis vis*, 4.1040) και *corpus* (*et iacere umorem in corpus de corpore ductum*, 4.1056). Παρατηρείται, επίσης, το σχήμα παρήχησης του *-h* και του *-c*.

¹⁰ Morana (1996) 122.

¹¹ Για τη θέση τη γυναίκας στη ρωμαϊκή κοινωνία βλ. αναλυτικά Pomeroy (1975) 149-189.

¹² Σύμφωνα με την ιστορία της Ρώμης (Λίβιος 1.58.1-59.1), η Λουκρητία ήταν σύζυγος του Λεύκιου Ταρκόνιου Κολλατίνου και το 509 π.Χ. βιάστηκε από τον Σέξτο Ταρκόνιο, υιό του τελευταίου βασιλιά της Ρώμης, του Λεύκιου Ταρκόνιου του Υπερήφανου (*Superbus*). Ύστερα από τον βιασμό, η Λουκρητία για να σώσει την αξιοπρέπειά της αυτοκτονεί. Ο θάνατός της προκαλεί εξέγερση και σημάνει το τέλος της μοναρχίας στη Ρώμη και τον ερχομό της δημοκρατίας, τη δημιουργία της *Res Publica*. Ο Κικέρωνας αναφέρεται, επίσης, στην Λουκρητία ως *exemplum* αγνότητας για της Ρωμαίες στο έργο του *De Re Publica* (2.46).

¹³ Η σύγκριση μεταξύ ζώων και ανθρώπων φανερώνει ένα από τα πιο ξεκάθαρα δόγματα της επικούρειας φιλοσοφίας. Σύμφωνα με αυτό, οι άνθρωποι και τα ζώα λειτουργούν σύμφωνα με τους ίδιους φυσικούς νόμους. Betensky (1980) 293.

της σεξουαλικότητας γενικά και ειδικότερα τη γυναικεία σεξουαλικότητα και την ανάγκη των γυναικών για σεξουαλικές επαφές.

Σε αυτό το πλαίσιο, ο Λουκρήτιος συνεχίζει την πραγματεία του παρέχοντας ορισμένες χρήσιμες πληροφορίες όσον αφορά την τεκνοποίηση (4.1233-77) και την κληρονομικότητα (4.1209-32).¹⁴ Ο Λουκρήτιος δίνει ιδιαίτερη έμφαση στις διατροφικές συνήθειες των ατόμων και στις στάσεις που επιλέγουν κατά την ερωτική τους συνεύρεση. Διακρίνει τις στάσεις που βοηθούν στην τεκνοποίηση από αυτές που προκαλούν μεγαλύτερη ευχαρίστηση στον άνδρα και τις οποίες χρησιμοποιούν οι εταίρες. Η σεξουαλική πράξη δεν είναι απλώς μια ευχάριστη εκτόνωση, αλλά αποσκοπεί επίσης στην απόκτηση απογόνων. Η απόκτηση απογόνων θεωρούταν ο κύριος λόγος για τη σύναψη ερωτικών σχέσεων σύμφωνα με τη ρωμαϊκή αντίληψη και παράδοση.¹⁵ Ο Λουκρήτιος εισάγει την επικούρεια φιλοσοφία στη Ρώμη, προσαρμοσμένη κατά τα ρωμαϊκά πρότυπα και σεβόμενος τη ρωμαϊκή παράδοση.

1.2. ΟΙ ΚΑΤΑΣΤΡΟΦΙΚΕΣ ΣΥΝΕΠΕΙΕΣ ΤΟΥ ΕΡΩΤΑ

Αντίθετα με την αμιγώς σαρκική σεξουαλική επαφή, ο έρωτας έχει ολέθριες συνέπειες για τον άνθρωπο και δύναται να τον φθείρει ανεπανόρθωτα. Ο Λουκρήτιος αναλύει σε βάθος τους λόγους και τους τρόπους με τους οποίους ο έρωτας μπορεί να αποβεί ισοπεδωτικός για τον άνθρωπο. Πρώτα απ' όλα, ο έρωτας ανήκει στον κόσμο των ψευδαισθήσεων και μάλιστα θεωρείται η πιο βαθιά και καταστροφική μορφή ψευδαίσθησης. Το άτομο που είναι ερωτευμένο έχει μπερδεμένο μυαλό, γιατί βασίζεται και εμπιστεύεται ψεύτικες εικόνες και είδωλα (*simulacra*, 4.1063, 4.1102).¹⁶ Τα *simulacra* είναι οι ψευδείς εικόνες, οι ψευδαισθήσεις, τα είδωλα που απομακρύνουν τον άνθρωπο από την ανακάλυψη της αλήθειας και κατά συνέπεια από την κατανόηση και υιοθέτηση της επικούρειας φιλοσοφίας.¹⁷

Το άτομο το οποίο είναι ερωτευμένο τείνει να διαστρεβλώνει την πραγματικότητα. Η κρίση του θολώνει λόγω της αυξημένης σεξουαλικής ορμής η οποία τον διακατέχει για την

¹⁴ Ενδεχομένως ο Λουκρήτιος να εστιάζει στο ζήτημα της τεκνοποίησης και της κληρονομικότητας, επηρεασμένος από τη ρωμαϊκή παράδοση· σύμφωνα με την οποία, απώτερος σκοπός του γάμου είναι η απόκτηση γερών απογόνων. Clark (1981) 201.

¹⁵ Pomeroy (1975) 158-60.

¹⁶ *sed fugitare decet simulacra et pabula amoris* (4.1063), *sic in amore Venus simulacris ludit amantis* (4.1102).

¹⁷ Ο Λουκρήτιος χρησιμοποιεί επίσης τη λέξη *simulacra* όταν αναλύει την επίπτωση των ονείρων (4.757-824). Σύμφωνα με τον Λουκρήτιο, τα όνειρα θεωρούνται ψευδαισθήσεις οι οποίες θολώνουν το ανθρώπινο μυαλό. Χρησιμοποιώντας την ίδια λέξη *simulacra*, ο Λουκρήτιος συνδέει τα όνειρα και τον έρωτα ως δύο ισχυρές μορφές ψευδαίσθησης, λανθασμένης κρίσης.

αγαπημένη του και όχι μόνο δεν είναι ικανό να αντιληφθεί τα ελαττώματά της αλλά αντιθέτως τα εξιδανικεύει. Αυτή η παραμόρφωση της πραγματικότητας και της φύσης απειλεί την αταραξία της ψυχής. Για να υποστηρίξει αυτό το επιχείρημα, ο Λουκρήτιος παρουσιάζει μια λίστα με στερεοτυπικά παρατσούκλια που δίνουν οι νεαροί εραστές στις αγαπημένες τους (4.1160-70).¹⁸ Η περίφημη αυτή λίστα με τα ψευδώνυμα περιγράφει επακριβώς την ψευδαίσθηση στην οποία βρίσκεται ο εραστής. Παραδείγματος χάριν, ο εραστής αποκαλεί την κοντή αγαπημένη του χαριτωμένη όπως οι Χάριτες (*parvula, pumilio, chariton mia, tota merum sal*, 4.1162) ή η μουγκή ερωμένη θεωρείται ντροπαλή (*muta pudens est*, 4.1164). Το αποκορύφωμα αυτής της διαστρέβλωσης της πραγματικότητας απεικονίζεται από την περιγραφή του αποκλεισμένου εραστή μπροστά από την πόρτα της αγαπημένης του.¹⁹ Ο Λουκρήτιος περιγράφει σε αυτό το απόσπασμα έναν κοινό τόπο ο οποίος υπήρχε στη λατινική λογοτεχνία ήδη από τον Πλάτο και τον Τερέντιο και υιοθετήθηκε αργότερα από τους ελεγειακούς ποιητές.²⁰ Αυτός ο λογοτεχνικός τόπος ονομάζεται *exclusus amator*.²¹ Το μοτίβο του *exclusus amator* αποτελεί κοινό ελεγειακό τόπο, σύμφωνα με το οποίο ο αποκλεισμένος εραστής τραγουδά (*παρακλαυσίθυρον*) έξω από την πόρτα της αγαπημένης του, η οποία αρνείται να του ανοίξει. Ο Λουκρήτιος, επομένως, παροτρύνει τον νέο να βασίζεται στη λογική του και να γίνει ρεαλιστής, ώστε να ξεπεράσει την αγαπημένη του.

Πέρα όμως από τις παραισθήσεις, ο έρωτας προκαλεί μεγάλο πόνο στον άνθρωπο (4.1066-7, 4.1133-40) και τον αποσπά από τους στόχους του (4.1121-4). Όπως αναλύθηκε προηγουμένως, ο κύριος στόχος της σεξουαλικής πράξης είναι η εκσπερμάτωση. Σύμφωνα με τον Λουκρήτιο, ο παθιασμένος έρωτας εμποδίζει τον εραστή να βιώσει το αίσθημα της ικανοποίησης μετά την εκσπερμάτωση, ο οποίος απαιτεί συνεχώς να συνευρίσκεται με τον εραστή του χωρίς όμως να καταφέρει ποτέ να ικανοποιηθεί επαρκώς ώστε να μην επιζητάει άλλη επαφή (4.1076-83). Οι νεαροί ερωτευμένοι εραστές χάνονται και σαστίζουν από τον πόθο τους κατά την σεξουαλική πράξη χωρίς να ξέρουν τελικά τι να αγγίζουν, τι να φιλήσουν πρώτα στα χέρια ή στα χείλη (4.1077-8). Για αυτούς, η σεξουαλική πράξη φέρνει περισσότερο πόνο και αγωνία παρά ικανοποίηση.²² Σύμφωνα με τον Λουκρήτιο, ο έρωτας μολύνει τη σεξουαλική

¹⁸ Ο Λουκρήτιος εμπνεύστηκε ή μιμείται αυτά τα παρωνύμια από τη Νέα Κωμωδία και την *Πολιτεία* του Πλάτωνα (*Πολιτεία*, 474d-e).

¹⁹ *at lacrimans exclusus amator limina saepe floribus et sertis operit postisque superbos unguis amaracino et foribus miser oscula figit* (4.1177-9).

²⁰ Betensky (1980) 296.

²¹ Για περισσότερες πληροφορίες σχετικά με τον λογοτεχνικό αυτό τύπο, χαρακτηρη *exclusus amator*, βλ. Copley (1956) 1-17.

²² Ιδιαίτερα αξιοσημείωτο είναι το λεξιλόγιο που χρησιμοποιεί ο Λουκρήτιος για να δείξει τον πόνο που προκαλούν ο ένας στον άλλον κατά τη σεξουαλική πράξη. Αυτό το λεξιλόγιο αντλείται από την ελληνική λυρική ποίηση, ένα λογοτεχνικό είδος το οποίο αναφέρεται πρωτίστως στον πόνο και τον παθιασμένο πόθο του εραστή.

απόλαυση και ικανοποίηση, όπως ο φόβος του θανάτου μολύνει την ευχαρίστηση της ζωής. Ωστόσο, ο ερωτευμένος άνδρας δεν πονάει μόνο κατά τη σεξουαλική επαφή αλλά και κατά την απουσία του εραστή του. Πιο συγκεκριμένα, ο πόνος είναι μεγαλύτερος, όταν ο εραστής δεν είναι διαθέσιμος (4.1058-72). Συνοψίζοντας, ο έρωτας είναι ένας συνεχής πόνος, μια ψυχική ασθένεια η οποία θολώνει τη σκέψη του εραστή. Επιπλέον, ο έρωτας έχει κοινωνικές συνέπειες για τον εραστή. Στην προσπάθειά του να εντυπωσιάσει και να ικανοποιήσει την αγαπημένη του, ο εραστής ξοδεύει απερίσκεπτα την περιουσία του πατέρα του σε ρούχα και αρώματα (4.1121-32). Είναι λοιπόν προφανές ότι ο έρωτας είναι ενάντια σε όλα όσα πρεσβεύει και υπερασπίζεται το επικούρειο δόγμα.

Ο έρωτας και οι κοινωνικές συνέπειες τις οποίες επιφέρει στον εραστή είναι αντίθετα όχι μόνο στο επικούρειο δόγμα αλλά και στις επιταγές του *mos maiorum*, του συνόλου δηλαδή κανόνων και προτύπων συμπεριφοράς έτσι όπως έχουν αποκρυσταλλωθεί από τις προηγούμενες ένδοξες γενιές, ένα σύνολο κανόνων που παραδοσιακά θεωρείται ότι πρέπει να υιοθετηθεί από κάθε Ρωμαίο πολίτη.²³ Ο Λουκρήτιος ασπάζεται τόσο την επικούρεια φιλοσοφία όσο και τον *mos maiorum*. Σύμφωνα με τα ήθη των Ρωμαίων, η εγκράτεια και ο λιτός βίος θεωρούνται από τις μεγαλύτερες αρετές. Ειδικότερα, οι Ρωμαίοι καταδίκασαν την απληστία (*avaritia*)²⁴ και όποιον σπαταλούσε αλόγιστα την περιουσία του, όπως ακριβώς φαίνεται να κάνει ο ερωτευμένος νέος. Ο Επίκουρος, επίσης, παρότρυνε τους μαθητές του να ακολουθούν έναν εγκρατή τρόπο ζωής. Ο έρωτας οδηγεί, επομένως, σε αλλοτρίωση το ήθος των ανθρώπων και σε απώλεια της προσωπικής τους ελευθερίας.²⁵ Ο έρωτας είναι καταδικασμένος τόσο για τους Ρωμαίους πολίτες όσο και για τους μαθητές της επικούρειας φιλοσοφίας. Η άποψη της καταδίκης του έρωτα δεν απέχει από το πνεύμα των Ρωμαίων, αλλά ο θεμελιώδης λόγος καταδίκης για τους Επικούρειους συνδέεται με την ηδονή, την αγνή, αμόλυντη ευχαρίστηση που ολοκληρώνει τον άνθρωπο και τον οδηγεί στην κατάκτηση της *ἀταραξίας*.

Βλ. ενδεικτικά, *furor* (4.1069, 4.1117), *dolor* (4.1067), *ardor* (4.1077), *miser* (4.1076, 4.1096), *sanus/insanus* (4.1075), *ulcus* (4.1068), *vulnus* (4.1070), *lepos* (4.1133), and *deliciae* (4.1156). Betensky (1980) 292.

²³ Bettini (2000) 261.

²⁴ Η καταδίκη της απληστίας ως αντίθετης με τα πρότυπα και τις αξίες των Ρωμαίων αποδεικνύεται και από το παράδειγμα της Ταρπηίας, όπως περιγράφεται και από τον Λίβιο στο πρώτο βιβλίου του έργου του, *Ab Urbe Condita* (1.11.5-9). Η Ταρπηία, θαμπωμένοι από τα χρυσά βραχιόλια των Σαβίνων, δέχτηκε να τους βοηθήσει με αντάλλαγμα να της δώσουν χρυσό. Εν τέλει η Ταρπηία τιμωρήθηκε για την απληστία της, αφού την έλιωσαν με τις ασπίδες τους. Το παράδειγμα της άπληστης Ταρπηίας αποτελεί παράδειγμα προς αποφυγήν για τους Ρωμαίους πολίτες.

²⁵ Ο Κικέρων καταδικάζει επίσης τον έρωτα, ως ευτελή επιθυμία των ακόλαστων στο τέταρτο βιβλίο των *Tusculanae Disputationes* (4.32.68-9, 4.33.70-1).

1.3. ΣΥΜΒΟΥΛΕΣ ΓΙΑ ΑΠΟΦΥΓΗ ΣΥΝΑΙΣΘΗΜΑΤΙΚΗΣ ΣΥΝΔΕΣΗΣ

Τέλος, ο Λουκρήτιος δίνει μερικές συμβουλές στους αναγνώστες του, ώστε να μην πέσουν στην παγίδα του έρωτα και να μπορέσουν να αντισταθούν. Αρχικά, ο Λουκρήτιος ενθαρρύνει τον αναγνώστη του να προτιμά να έχει πολλές ερωτικές συντρόφους και να μην παραμένει προσκολλημένος στον έρωτα ενός μόνο ατόμου.²⁶ Η φράση *volgivaque vagus Venere* (4.1071) υποδηλώνει επίσης ότι ο Λουκρήτιος μπορεί να αναφέρεται στην πορνεία και να ενθαρρύνει τον αναγνώστη του να ζευγαρώσει με πόρνες.

Εν συνεχεία, όμως, ο Λουκρήτιος προσφέρει μια πιο μόνιμη λύση στον αναγνώστη που αναζητούσε συντροφιά. Αυτή η λύση είναι η μακροχρόνια σχέση, ο γάμος (4.1278-87).²⁷ Ας σημειωθεί ότι ο Λουκρήτιος δεν αναφέρεται στον γάμο ως παραδοσιακό θεσμό με κέντρο τον *paterfamilias* σύμφωνα με τον κώδικα του *mos maiorum*, αλλά στον γάμο ως μια σχέση οικειότητας και συναισθηματικής υποστήριξης στη ζωή. Ο γάμος είναι μια εναλλακτική θεραπεία για τον καταστροφικό παθιασμένο έρωτα, καθώς η αγάπη που ενυπάρχει στον γάμο βασίζεται στη συνήθεια και τον χαρακτήρα του άλλου ατόμου και όχι στην εμφάνισή του.²⁸

Αυτή η μακροχρόνια σχέση αγάπης και εκτίμησης όπως περιγράφεται από τον Λουκρήτιο θυμίζει περισσότερο τη φιλία, τον πιο πολύτιμο δεσμό των ανθρώπων, σύμφωνα με τον Επίκουρο.²⁹ Προκαλεί εντύπωση μάλιστα στον αναγνώστη ο υπαινιγμός στον γάμο από τον Λουκρήτιο, καθώς ο Επίκουρος δεν επικροτούσε τον γάμο. Αξίζει να σημειωθεί στο σημείο αυτό ότι η γνώμη του Επίκουρου για τον γάμο ήταν αμφιλεγόμενη όπως και η ενασχόληση με τα κοινά. Ο Επίκουρος πίστευε ότι ο γάμος ενδέχεται να απομακρύνει το άτομο από την κατάκτηση της αταραξίας. Σε ορισμένες περιπτώσεις, όμως, αν αυτό απαιτείται για την απαλλαγή του ατόμου από άγχη και ανησυχίες και την πιο εύκολη πρόσβασή του στην ηδονή και την κατάκτηση της αταραξίας, ο Επίκουρος δεχόταν τόσο τον γάμο όσο και την ενασχόληση με τα κοινά.³⁰ Οι Επικούρειοι στοχεύουν να κατακτήσουν την αταραξία μέσω της ηδονής,

²⁶ *et iacere umorem coniectum in corpora quaeque nec retinere semel conversum unius amore* (4.1065-66).

²⁷ Αξίζει να σημειωθεί ότι ο Λουκρήτιος στο έργο του αποφεύγει να ονομάσει τη μακροχρόνια αυτή σχέση γάμο.

²⁸ Είναι γεγονός ότι ο Επίκουρος αποθαρρύνει τον γάμο και δεν τον αποδέχεται ως θεσμό (βλ. περαιτέρω Chilton (1960) 71-4). Σε αυτό το απόσπασμα, ο Λουκρήτιος ίσως πιστεύει ότι ο γάμος δικαιολογείται για μερικούς ανθρώπους ως μια βολική και αμοιβαία ικανοποιητική σχέση που κατά κάποιο τρόπο προσεγγίζει το επικούρειο ιδεώδες της φιλίας. Στην πραγματικότητα, ο Λουκρήτιος χρησιμοποιεί τη λέξη *consuetudo* (4.1283) για να περιγράψει τον τρόπο με τον οποίο ένα άτομο μαθαίνει να αγαπά σε μια μακροχρόνια σχέση. Είναι επίσης ο επικούρειος όρος για τη φιλία. Betensky (1980) 294.

²⁹ Όσον αφορά την άποψη του Επίκουρο για το ιδανικό της φιλίας βλ. περαιτέρω Rist (1980) 121-9 και Turner (1947) 351-355.

³⁰ Luciani (2021) 66-8.

δηλαδή της απουσίας πόνου, ακολουθώντας τις διδαχές του Επίκουρου. Οι διδαχές αυτές, όμως, ενδέχεται να προσαρμόζονται σε ορισμένες περιστάσεις ανάλογα με τις ανάγκες του ατόμου για να φτάσει στην αταραξία του νου και της ψυχής. Επομένως, ο Λουκρήτιος δεν αντιτίθεται στον δάσκαλό του, απλά προσπαθεί να καλύψει όλα τα πιθανά ενδεχόμενα, ώστε να μπορέσει ένα άτομο να ικανοποιηθεί, να πετύχει την αταραξία και να μείνει μακριά από τον έρωτα.

II. ΤΟ ΣΥΓΓΡΑΦΙΚΟ ΕΡΓΟ ΤΟΥ ΟΒΙΔΙΟΥ

II.1. Η ΣΥΝΔΕΣΗ ΤΟΥ ΟΒΙΔΙΟΥ ΜΕ ΤΗ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΚΗ ΠΑΡΑΔΟΣΗ

Κάθε ποιητής και συγγραφέας αποζητά να βρει τη θέση του στην ιστορία της λογοτεχνίας. Για το λόγο αυτό όλοι οι ποιητές επιδεικνύουν ιδιαίτερο ζήλο για τη δουλειά των προκατόχων τους όπως και των σύγχρονών τους και επιδιώκουν να συνδεθούν μαζί τους. Ο Οβίδιος, όμως, δεν αρκείται σε απλές συνδέσεις μεταξύ του ιδίου και των προγόνων ή σύγχρονών του, αλλά κατά τη συγγραφή των έργων του επιχειρεί να επεξεργαστεί τα όρια της ελληνορωμαϊκής ποίησης από διαφορετικές οπτικές. Ο Οβίδιος αντιμετωπίζει την ιστορία της λογοτεχνίας σαν ένα παιχνίδι λόγων, το οποίο του επιτρέπει να δημιουργήσει διάφορα έργα από το ίδιο υλικό ανάλογα με την οπτική που υιοθετεί ο ποιητής και το αποτέλεσμα στο οποίο αποβλέπει.³¹

Ο Οβίδιος είναι ένας φιλόδοξος ποιητής, ο οποίος επιδιώκει να αφήσει έντονο στίγμα στην ιστορία της λογοτεχνίας. Παίζει με τις λογοτεχνικές συμβάσεις των ειδών και μπλέκει το είδη μεταξύ τους με παιγνιώδη τρόπο. Όπως σημειώνει ο Tarrant,³² η πρόθεση του Οβιδίου να πειραματιστεί με διάφορα λογοτεχνικά είδη και η μη προσήλωσή του τελικά σε ένα είδος υποδηλώνονται στους *Amores*, όπου ο ποιητής δηλώνει την αγάπη του για όλα τα κορίτσια της πόλης, παρομοιάζοντας με αυτόν τον τρόπο τα κορίτσια με τα ποίκιλα λογοτεχνικά είδη της ρωμαϊκής λογοτεχνικής παράδοσης.³³ Στον Προπέρτιο και τον Τίβουλλο, ο εραστής υπόσχεται να είναι πιστός στην αγαπημένη του. Αυτή η πίστη αντανακλά την πίστη των ποιητών στο ελεγειακό είδος.³⁴ Αντίθετα, ο Οβίδιος αυτοπαρουσιάζεται πρόθυμος να δοκιμάσει διάφορα είδη πέρα από την ελεγεία και ενδεχομένως να αναμείξει στοιχεία από το κάθε είδος. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελούν τα *Remedia Amoris* αλλά και η *Ars Amatoria*, τα οποία αν και ελεγειακά ποιήματα έχουν επίσης διδακτικό τόνο. Αποτελούν όμως παρωδία της διδακτικής ποίησης και δεν αναλύουν εις βάθος σοβαρά ζητήματα, αλλά τα παρουσιάζουν με παιγνιώδες ύφος σε ένα πλαίσιο ειρωνείας.

³¹ Tarrant (2002) 13.

³² Tarrant (2002) 17.

³³ *Denique quas tota quisquam probet urbe puellas, noster in has omnis ambitiosus amor* (*Am.* 2.4.47-8).

³⁴ Tarrant (2002) 17.

II.2. ΤΟ ΙΔΕΟΛΟΓΙΚΟ ΥΠΟΒΑΘΡΟ ΤΩΝ ΕΡΩΤΙΚΩΝ ΕΛΕΓΕΙΩΝ ΤΟΥ ΟΒΙΔΙΟΥ (AMORES, ARS AMATORIA, REMEDIA AMORIS)

Η πρόθεση του Οβιδίου, τόσο στους *Amores*, στην *Ars Amatoria* όσο και στα *Remedia Amoris*, είναι να διδάξει τον έρωτα από διάφορες οπτικές γωνίες. Στην αρχή, με το έργο *Amores* ο Οβίδιος αυτοπαρουσιάζεται ως θύμα του έρωτα. Στη συνέχεια, στην *Ars Amatoria*, ο Οβίδιος προσπαθεί να διδάξει την τέχνη της αποπλάνησης στον νεαρό Ρωμαίο και στη νεαρή Ρωμαία. Τέλος, στα *Remedia Amoris* ο ποιητής επιχειρεί το αντίθετο, δηλαδή να δείξει στους αναγνώστες του πώς μπορούν να θεραπευθούν από τον έρωτα. Για να κατανοήσει κανείς το έργο και τους στόχους του Οβιδίου σε βάθος, πρέπει να δει τα τρία ερωτικά ελεγειακά αυτά έργα ως αλληλένδετα, ως μια τριλογία δηλαδή και να τα αναλύσει μαζί. Θεωρώ ότι υπάρχει ένας πολύ ξεκάθαρος συλλογισμός στη σκέψη του Οβιδίου. Κάθε έργο του στο οποίο πραγματεύεται τον έρωτα είναι καθοριστικό για να μπορέσει να γράψει το επόμενο. Με άλλα λόγια, αν κάποιος δεν έχει βιώσει τον έρωτα, αν δεν έχει υποφέρει εξαιτίας του, δεν θα μπορέσει να διδάξει την τέχνη του έρωτα και της αποπλάνησης στους άλλους και επομένως, αν δεν μάθουν πρώτα οι αναγνώστες του τον έρωτα, ποιο είναι το νόημα να τους δείξει πώς να θεραπευθούν από αυτόν αφού δεν θα τον έχουν γνωρίσει;

Ο Οβίδιος επιδιώκει να καθιερωθεί ως ο κατεξοχήν διδάσκαλος του έρωτα. Είναι αλήθεια ότι ο διδακτισμός είναι θεμελιώδες στοιχείο της αφηγηματικής τεχνικής και στρατηγικής του.³⁵ Για παράδειγμα, στην *Ars Amatoria*, ο Οβίδιος παρουσιάζει τις ερωτικές του συμβουλές για την κατάκτηση του εραστή με τη μορφή ενός διδακτικού ποιήματος και υιοθετεί το ρόλο του *praeceptor amoris*.³⁶ Αυτός ο διδακτισμός όμως διαφέρει από τον παραδοσιακό. Ο διδακτισμός του Οβιδίου καλύπτεται από μια αίσθηση παρωδίας και ειρωνείας του σοβαρού ύφους των διδακτικών ποιημάτων. Η βαθύτερη ειρωνεία είναι το γεγονός ότι στην περίπτωση του Οβιδίου, το πάθος με το οποίο καταπιάνεται ο *praeceptor amoris* δεν είναι ένα σοβαρό θέμα που αφορά όλη την ανθρώπινη ύπαρξη ή την κατάσταση της κοινωνίας. Στον Οβίδιο, το πάθος είναι μόνο «η εκλεπτυσμένη αναζήτηση της απόλαυσης».³⁷

Ο Οβίδιος επιχειρεί να καταξιωθεί ως ο ειδικός, ως ο καταλληλότερος όσον αφορά τα ερωτικά ζητήματα. Για να το πετύχει αυτό, ο Οβίδιος δεν πρέπει να παραμελήσει ή να απορρίψει τον προκάτοχό του, τον φιλόσοφο του έρωτα, Λουκρήτιο. Σύμφωνα με την Sharrock, ο Οβίδιος για να μαγέψει και να κερδίσει το αναγνωστικό του κοινό, επεξεργάζεται,

³⁵ Schiesaro (2002) 62.

³⁶ Durling (1958) 158.

³⁷ Durling (1958) 158.

τοποθετώντας τα σε ένα νέο πλαίσιο, οικεία θέματα της ερωτικής ποίησης, όπως το θέμα του έρωτα και της φθοράς.³⁸ Για το λόγο αυτό ο Οβίδιος μιμείται τον Λουκρήτιο σε αρκετούς στίχους, οι οποίοι θα αναλυθούν λεπτομερώς στα επόμενα κεφάλαια, ώστε να θυμίσει στο κοινό του την πηγή της έμπνευσής του, αλλά και να δείξει την επιθυμία του να επανεξετάσει και να αμφισβητήσει τις θέσεις του προκατόχου του, υφαρπάζοντας εν τέλει την εξουσία του επικούρειου φιλοσόφου στο θέμα του έρωτα.³⁹ Για να γίνει διδάσκαλος του έρωτα, πρέπει να ξεπεράσει τον προκατόχό του. Όπως θα αναλυθεί στα επόμενα κεφάλαια, ο Οβίδιος μιμείται τον Λουκρήτιο λεκτικά, εκφραστικά και θεματικά και προσπαθεί να τον διορθώσει ή να εντάξει τις ιδέες του στην ιδεολογία του. Βασική θέση του Λουκρητίου είναι η αποφυγή του έρωτα προληπτικά. Ο επικούρειος φιλόσοφος χαρακτηριστικά αναφέρει ότι είναι πιο εύκολο να μην πιαστεί κανείς εξαρχής στα δίχτυα της Αφροδίτης, να μην γνωρίσει τον έρωτα, παρά να καταφέρει να γιατρευτεί αφότου πληγωθεί από τα βέλη του.⁴⁰ Η πρόταση αυτή ενδεχομένως αποτέλεσε πρόκληση για τον Οβίδιο, του οποίου, εν αντιθέσει με τον Λουκρήτιο, ο λογοτεχνικός του χαρακτήρας στους *Amores* έπεσε πρώτα η ίδια θύμα του έρωτα και ύστερα έδωσε συμβουλές για το πώς να κατακτήσει κάποιος το αντικείμενο του πόθου του βάση της προσωπικής του εμπειρίας (*Ars Amatoria*), ώστε να καταλήξει εν τέλει να συνθέσει ένα έργο για τη θεραπεία και τη σωτηρία από τον έρωτα (*Remedia Amoris*). Με αυτόν τον τρόπο ο αναγνώστης του πρώτα πέφτει στα δίχτυα της Αφροδίτης και έπειτα με μαεστρία ο Οβίδιος τον καθοδηγεί να απελευθερωθεί από αυτά. Ο Οβίδιος επιδιώκει έτσι να αναλάβει τα ηνία ως δάσκαλος του έρωτα, πραγματοποιώντας για τον εαυτό του και τους αναγνώστες του αυτό το οποίο ο προκατόχός του θεωρούσε πιο επίπονη και δύσκολη διαδικασία.

Ο αναγνώστης του οβιδιανού έργου οφείλει, όμως, να έχει συνεχώς στο νου του ότι ο Οβίδιος επιδιώκει μέσα από την τέχνη του να αναδείξει το λογοτεχνικό του ταλέντο και την ίδια την ποίησή του. Δεν είναι φορέας κάποιας συγκεκριμένης φιλοσοφικής ιδεολογίας, όπως ήταν ο Λουκρήτιος. Ο Οβίδιος επιχειρεί να καταπιαστεί με πολλά και διαφορετικά θέματα και είδη της λατινικής λογοτεχνίας, ώστε να αναδειχθεί ως ποιητής και να βρει τη θέση του εν τέλει μέσα στη λατινική γραμματεία. Το θέμα του έρωτα ως αρρώστιας η οποία κυριεύει και θολώνει τον νου του ερωτευμένου παίζει πρωταγωνιστικό ρόλο στη λατινική και ελληνική λογοτεχνία και συχνά ασκείται κριτική μέσω της λογοτεχνίας στον έρωτα, χωρίς όμως να παρουσιάζεται κάποια θεραπεία για τον ερωτευμένο.⁴¹ Ο Οβίδιος επιθυμεί να συνεισφέρει κι αυτός σε αυτή

³⁸ Sharrock (1994) 3-4.

³⁹ Hanses (2022) 86.

⁴⁰ *non ita difficile est quam captum retibus ipsis, exire et validos Veneris perrumpere nodos* 4.1147-8.

⁴¹ Η αντίληψη του έρωτα ως αρρώστιας είναι γνωστή ως μέρος της *ερωτικής τέχνης* στην κωμωδία, από την οποία επηρεάστηκε και η ρωμαϊκή ελεγειακή ποίηση. Για τον Προπέρτιο και τον Τίβουλλο, όμως, δεν υπάρχει θεραπεία

τη λογοτεχνική παράδοση, παρουσιάζοντας εν τέλει στα *Remedia Amoris* τη θεραπεία έναντι στον έρωτα. Για να καταλήξει στη θεραπεία αυτή, αναλύει τον έρωτα, χρησιμοποιώντας ως αφετηρία του την κατ' εξοχήν πραγματεία εναντίον του έρωτα στο τέταρτο βιβλίο του *De rerum natura*, στην οποία ο έρωτας παρομοιάζεται με ψυχική ασθένεια, η οποία οδηγεί στην τύφλωση του νου και την παράνοια. Η συγκεκριμένη αντι-ερωτική πραγματεία απηχείται σε πολλά χωρία των ερωτικών ελεγείων του Οβιδίου,⁴² όχι όμως λόγω της θέσης του Λουκρητίου ότι ο έρωτας μοιάζει με ψυχική ασθένεια, η οποία διαταράσσει τη γαλήνη της ψυχής και μέρα με τη μέρα θρέφει την τρέλα (*DRN* 4.1068-72), αλλά λόγω της άποψης ότι αυτός ο οποίος έχει καθαρό νου μπορεί να ξεφύγει από τα δεσμά του έρωτα.⁴³

για τον ερωτευμένο νέο. Wheeler (1911) 68. Όσον αφορά το θέμα του έρωτα ως αρρώστια βλ. αναλυτικότερα Caston (2006) 271-298.

⁴² Ενδεικτικά, αναφέρεται το χωρία των *Remedia Amoris* 291-356, στο οποίο ο Οβίδιος στην προσπάθειά του να γιατρέψει τον αναγνώστη του από τον έρωτα, τον παροτρύνει να δώσει έμφαση στις ατέλειες της αγαπημένης του, παραπέμποντας στον περίφημο κατάλογο με παρατσούκλια του Λουκρητίου (4.1160-70).

⁴³ Shulman (1981) 243.

III. Ο ΡΟΛΟΣ ΤΗΣ ΑΦΡΟΔΙΤΗΣ (VENUS) ΣΤΑ ΕΡΓΑ ΤΟΥ ΛΟΥΚΡΗΤΙΟΥ ΚΑΙ ΤΟΥ ΟΒΙΔΙΟΥ

Η Αφροδίτη, η θεά του έρωτα, παίζει σημαντικό ρόλο τόσο στο έργο του Λουκρητίου και του Οβιδίου όσο και στη ρωμαϊκή παράδοση και ιστορία γενικότερα. Η Αφροδίτη είναι η μητέρα του Αινεία και επομένως συνδέεται στενά με τη Ρώμη. Και οι δύο ποιητές ξεκινούν τα έργα τους (*DRN* 1.1-20, *A.A.* 1.7) με μια προσφώνηση στην Αφροδίτη, καθιστώντας την υπεύθυνη για την έμπνευση και σύνθεση των έργων τους και καλώντας την να τους συνοδεύσει κατά τη συγγραφή τους. Η περίφημη σκηνή της μοιχείας της Αφροδίτης με τον Άρη (Ομ. *Οδ.* 8.266-320) είναι επίσης παρούσα στα έργα και των δύο ποιητών με ποικίλες ποιητικές, φιλοσοφικές και πολιτικές αποχρώσεις. Ο Λουκρήτιος χρησιμοποιεί την εικόνα αυτή για να αποδώσει φόρο τιμής στον Εμπεδοκλή ως σημαντικό ποιητικό πρότυπο.⁴⁴ Από την άλλη πλευρά, ο Οβίδιος έχει επίγνωση της εμπεδοκλείας επιρροής αυτής της λουκρητιανής εικόνας και χρησιμοποιεί τον Εμπεδοκλή ως μέσο σε μια παιγνιώδη πολεμική εναντίον του Λουκρητίου.

III.1. Venus, Aeneadum Genetrix

Ο Λουκρήτιος αποφασίζει να ξεκινήσει το ποίημά του με μια προσφώνηση στη θεά Αφροδίτη.⁴⁵ Αυτή η επιλογή είναι εντυπωσιακή, γιατί δεν θα περίμενε κανείς ένα φιλοσοφικό έργο που εκθέτει τις απόψεις του Επικούρου να παραχωρεί χώρο για θεούς.⁴⁶ Πολλοί μελετητές έχουν υποστηρίξει ότι η διαφορούμενη αναφορά στην Αφροδίτη στο ποίημα είναι ένα παράδειγμα συμβολισμού, ο οποίος είναι ένα γενικότερο χαρακτηριστικό του Λουκρητίου.⁴⁷ Ο Λουκρήτιος δεν παρουσιάζει μόνο επικούρειες ιδέες, αλλά συνθέτει παράλληλα ένα έπος, ένα διδακτικό ποίημα. Παραδέχεται ότι οι άνθρωποι είναι δύσκολο να χωνέσουν και να κατανοήσουν εις βάθος τη φιλοσοφία. Για το λόγο αυτό, για να μη χάσει το ενδιαφέρον των αναγνωστών του, εμπλουτίζει το έργο του με τη βοήθεια της ποίησης. Το προοίμιο της

⁴⁴ Shedley (2004) 21-31.

⁴⁵ *Aeneadum genetrix, hominum divomque voluptas, alma Venus* (1.1-2).

⁴⁶ Σε μια πρώτη ανάγνωση της επικούρειας φιλοσοφίας, οι Επικούρειοι φαίνεται να αρνούνται την ύπαρξη των θεών για αυτό συνδέθηκαν κατά τον 16^ο και 17^ο αιώνα με το κίνημα της αθεΐας. Στην πραγματικότητα όμως όπως αναλύει ο Λουκρήτιος δεν αρνούνται την ύπαρξη των θεών αλλά θεωρούν πως αυτοί δεν παίζουν κανέναν ρόλο στις ανθρώπινες υποθέσεις και δεν ενδιαφέρονται καθόλου για τον άνθρωπο.

⁴⁷ Catto (1988) 97.

Αφροδίτης στο ποίημα εξυπηρετεί αυτόν τον σκοπό και επιτρέπει στον Λουκρήτιο να εκφράσει τις απόψεις του με πιο ήπιο τόνο, κερδίζοντας τη συμπάθεια των αναγνωστών.

Στο πλαίσιο του συμβολισμού και της ποίησης, η Αφροδίτη παρουσιάζεται ως η προσωποποίηση της φύσης, είναι δηλαδή η μετωνυμία της δημιουργικής και αναπαραγωγικής διαδικασίας της φύσης.⁴⁸ Θεωρείται η αιτία του ερχομού της άνοιξης (*DRN* 1.6-7). Τέλος, η Αφροδίτη αναδεικνύεται ως απόλαυση, ηδονή (*uoluptas* 1.1). Η ηδονή θεωρείται το απόλυτο κίνητρο στην Επικούρεια φιλοσοφία, το οποίο θα οδηγήσει στο υπέρτατο αγαθό, τον απώτερο στόχο, την κατάκτηση της αταραξίας.⁴⁹

Η παρουσία της Αφροδίτης στο προοίμιο του πρώτου βιβλίου βοηθά τον Λουκρήτιο όχι μόνο να αποσαφηνίσει τις ιδέες του, αλλά και να επανασυνδεθεί με την προγενέστερη παράδοση. Ο Λουκρήτιος την προσφωνεί ως μούσα και την προσκαλεί ως συνοδό του κατά τη διαδικασία συγγραφής του έργου του (*DRN* 1.24). Η έκκληση σε μια θεότητα για έμπνευση είναι ένα κοινό χαρακτηριστικό της αρχαίας ποίησης.⁵⁰ Πιο συγκεκριμένα, η επιλογή επίκλησης στη θεά Αφροδίτη παραπέμπει στην ποίηση του Εμπεδοκλή. Στην αρχή του *Περί Φύσεως*, του πρώτου διδακτικού και φιλοσοφικού ποιήματος, ο Εμπεδοκλής ξεκινά με μια επίκληση στην ίδια θεά. Είναι γνωστό ότι ο Εμπεδοκλής ήταν δημοφιλής την εποχή που ο Λουκρήτιος συνέθεσε το *De rerum natura*, όπως αποδεικνύεται από μια επιστολή του Κικέρωνα προς τον αδελφό του το 54 π.Χ.⁵¹ Η σύνδεση του έργου του Λουκρητίου με το έργο του Εμπεδοκλή μέσω της αναφοράς στην Αφροδίτη φαίνεται μια απολύτως λογική και πιθανή εξήγηση, η οποία ενισχύεται από τη χρήση των σύνθετων επιθέτων *nauigerum* και *frugiferentis* (*DRN* 1.3). Η χρήση δύο σύνθετων επιθέτων στον ίδιο στίχο αποτελεί κύριο χαρακτηριστικό της ποίησης του Εμπεδοκλή.⁵²

Σύμφωνα με τον Εμπεδοκλή, ο κόσμος αποτελείται από τέσσερα στοιχεία, τα ριζώματα (νερό, φωτιά, αέρας, γη)⁵³ τα οποία χωρίζονται ή ενώνονται από τις δυνάμεις του Νείκους και της Φιλότητος. Η Φιλότης, σύμφωνα με τον Εμπεδοκλή, είναι υπεύθυνη, μέσω της ένωσης αυτών των στοιχείων, για τη δημιουργία όλων των πραγμάτων στη φύση (έμψυχων και άψυχων όντων), όπως ακριβώς ο Λουκρήτιος παρουσιάζει την Αφροδίτη. Η αναφορά στον Mars (1.32-

⁴⁸ Catto (1988) 98.

⁴⁹ Brown (1987) 93.

⁵⁰ Furley (1970) 58.

⁵¹ Furley (1970) 58.

⁵² Sedley (2004) 24-5.

⁵³ Ο Λουκρήτιος αναφέρει επίσης εμπεδοκλεία στοιχεία στους στίχους 1.2-3, 1.6-9, γεγονός το οποίο ενισχύει τη διακειμενική σύνδεση μεταξύ των δύο φιλοσόφων.

33) από την άλλη, παραπέμπει στη δύναμη του Νείκου.⁵⁴ Ο Λουκρήτιος, ωστόσο, δεν αποδέχεται την εμπεδοκλεία δυαδικότητα της δημιουργίας του κόσμου, γιατί είναι ασυμβίβαστη με την επικούρεια φιλοσοφία, σύμφωνα με την οποία ο κόσμος αποτελείται μόνο από άτομα και κενό. Η παρουσία της Venus και του Mars στο προοίμιο του πρώτου βιβλίου είναι ίσως ένας φόρος τιμής στον Εμπεδοκλή ως τον πρώτο φιλόσοφο που υποστήριξε ότι η δημιουργία του σύμπαντος οφείλεται σε αμετάβλητα φυσικά στοιχεία.⁵⁵ Μέσω της Αφροδίτης, λοιπόν, ο Λουκρήτιος δηλώνει τη σχέση του με τη φιλοσοφική παράδοση και τη διδακτική επική ποίηση της αρχαιότητας.

III.2. Η ΘΕΑ ΤΟΥ ΕΡΩΤΑ, VENUS

Η Αφροδίτη επανεμφανίζεται στο ποίημα του Λουκρητίου ως θεά του έρωτα στο τέλος του τέταρτου βιβλίου (4.1052-1085). Εκ πρώτης όψεως, οι δύο απεικονίσεις της θεάς φαίνονται αντιφατικές, καθώς η πρώτη συνδέεται με τη δημιουργία και τη γονιμότητα, ενώ η δεύτερη, στο τέταρτο βιβλίο, συνδέεται με την ταπείνωση και τη βία. Πράγματι, στην πρώτη περίπτωση, η θεά υμνείται σε ένα ειδυλλιακό πλαίσιο, μέσα από το οποίο ο Λουκρήτιος προσπαθεί να σαγηνεύσει και να παρασύρει τον αναγνώστη, ενώ, στο τέταρτο βιβλίο, παρουσιάζεται στο πλαίσιο μιας διατριβής, κατά την οποία ο Λουκρήτιος επιδιώκει να εκθέσει κάποιες από τις βασικές θέσεις της επικούρειας φιλοσοφίας. Για το λόγο αυτό, απαιτείται να είναι ακριβής και πραγματιστής. Ο Λουκρήτιος, πάντως, διάκειται φιλικά απέναντι στην Αφροδίτη και στη δεύτερη απεικόνισή της. Στόχος της επίθεσης του Λουκρητίου είναι ο έρωτας, όχι η θεά Αφροδίτη, η οποία μπορεί να εκφράζει την σεξουαλική επαφή γενικότερα ανεξαρτήτως του έρωτα.⁵⁶ Η Αφροδίτη ως έκφραση της σεξουαλικής επαφής και κατ' επέκταση της αναπαραγωγής και τεκνοποίησης, χωρίς την επιρροή του έρωτα, δεν βλέπει τον άνθρωπο.

Στο πλαίσιο μιας διατριβής είναι φυσικό η Αφροδίτη να χάνει τη λάμψη και το κύρος του πρώτου βιβλίου, καθώς στόχος του Λουκρητίου είναι η έκθεση των επικούρειων θέσεων και διδαχών. Ενδεχομένως, σε ένα συμβολικό πλαίσιο, η θεά του έρωτα είναι μια μεταφορά για τη σεξουαλική πράξη και, μέσω αυτής, ο Λουκρήτιος επιχειρεί να σχολιάσει ξεπερασμένες αντιλήψεις της κοινωνίας, οι οποίες υποστηρίζουν ότι η αγάπη αποστέλλεται από κάποιον θεό.⁵⁷ Χάρη στη σεξουαλική εμπειρία η οποία προσωποποιείται στο πρόσωπο της Αφροδίτης,

⁵⁴ Gale (2007) 63.

⁵⁵ Furley (1970) 60.

⁵⁶ Brown (1987) 92.

⁵⁷ Brown (1987) 95.

οι απόψεις του Λουκρητίου γίνονται πιο ξεκάθαρες και κατανοητές στους αναγνώστες της ποίησής του.

Η Αφροδίτη, ως προσωποποίηση της σεξουαλικής πράξης, παρουσιάζεται ως εγγενώς αβλαβής. Ενδέχεται όμως να μολυνθεί από τον έρωτα, ο οποίος μπορεί να την καταστρέψει. Ο έρωτας εκδηλώνεται ως παραμόρφωση του *amor blandus*, που δόθηκε στα ζώα από την Αφροδίτη.⁵⁸ Μια σύγκριση των δύο μορφών έρωτα δημιουργείται, μέσω της Αφροδίτης, καταδεικνύοντας τις βλαβερές συνέπειες του ανθρώπινου παθιασμένου έρωτα. Αυτή η σύγκριση, αν αναλυθεί σε πιο συμβολικό επίπεδο σύμφωνα με την Betensky,⁵⁹ κρύβει μια άλλη σύγκριση ανάμεσα στον ιδανικό επικούρειο κόσμο και τη ρωμαϊκή πραγματικότητα της εποχής του Λουκρητίου. Η Αφροδίτη του τέταρτου βιβλίου αντιπροσωπεύει την απειλητική πραγματικότητα την οποία η Επικούρεια φιλοσοφία επιχειρεί να αντικαταστήσει με την Αφροδίτη του πρώτου βιβλίου.⁶⁰ Αυτή είναι μια κοινή τακτική του Λουκρητίου, η οποία συνίσταται στο να διδάσκει στον αναγνώστη του πώς να διαχειρίζεται την πραγματικότητα βαθμηδόν, παρουσιάζοντάς του σταδιακά την πολυπλοκότητά της.⁶¹

Στο πλαίσιο αυτής της τακτικής του Λουκρητίου, δύναται κανείς να ερμηνεύσει τη διάσημη εικόνα του Άρη και της Αφροδίτης εντοπίζοντας ορισμένα από τα αρνητικά γνωρίσματα του ανθρώπινου έρωτα σε αυτή την περιγραφή.⁶² Πάντως, ο κύριος στόχος του Λουκρητίου όταν αναφέρεται στην εικόνα του Άρη και της Αφροδίτης είναι να τονίσει τη θεά ως σύμβολο ειρήνης και ηρεμίας, όπως έχει ήδη τονισθεί παραπάνω. Η σκηνή αυτή περιλαμβάνει εικόνες, όπως η υποταγή του Άρη στα φιλιά της θεάς, οι οποίες παραπέμπουν σε αυτές των παθιασμένων και τυφλών εραστών. Ο Άρης παρουσιάζεται ανικανοποίητος και στο έλεος του πάθους του, όπως όταν ένας άντρας τελικά παραδίδεται στην παθιασμένο έρωτά του (*DRN* 1.32-7). Η υποταγή και η ταλαιπωρία είναι ήδη λανθάνουσες στην όμορφη εικόνα του Άρη και της Αφροδίτης. Αναφέροντας τη θεά ξανά στο τέταρτο βιβλίο, ο Λουκρήτιος βοηθά τον αναγνώστη να συνδέσει νοητικά αυτές τις δύο εικόνες.

III.3. Η ΕΙΚΟΝΑ ΤΟΥ ΜΑΡΣ ΚΑΙ ΤΗΣ VENUS ΣΤΗΝ ARS AMATORIA

⁵⁸ *omnibus incutiens blandum per pectora amorem* (1.19).

⁵⁹ Betensky (1980) 297.

⁶⁰ Betensky (1980) 297.

⁶¹ Βλ. αναλυτικά Strauss (1969) 76-87.

⁶² Brown (1987) 97.

Όπως αναλύθηκε σε προηγούμενη ενότητα, ο Εμπεδοκλής χρησιμοποίησε την εικόνα της Αφροδίτης και του Άρη για να αναδείξει τις δύο δυνάμεις που κυριαρχούν στη φύση, τη Φιλότητα και το Νείκος. Ο Λουκρήτιος οικειοποιείται αυτήν την εικόνα για να αποτίσει φόρο τιμής στον Εμπεδοκλή και εν συνέχεια ο Οβίδιος χρησιμοποιεί την ίδια εικόνα για να δείξει ότι αντλεί την έμπνευσή του από τον Εμπεδοκλή και τον Λουκρήτιο.

Πρώτα απ' όλα, ο Οβίδιος χρησιμοποιεί την εικόνα της Αφροδίτης και του Άρη στο έργο *Ars Amatoria* του για ποιητικούς σκοπούς. Μέσα από την εικόνα αυτή ο ποιητής δείχνει τη μοναδικότητα της ελεγείας και του ελεγειακού δίστιχου (την εναλλαγή εξάμετρων και πεντάμετρων στίχων). Η Αφροδίτη αντιπροσωπεύει την ελεγεία, το πεντάμετρο και τον έρωτα, αντίθετα ο Άρης αντιπροσωπεύει το ηρωικό έπος, το εξάμετρο και τα θαυμαστά κατορθώματα των ηρώων. Η συνένωση της Αφροδίτης και του Άρη επομένως αντιπροσωπεύει την αρμονική ένωση εξάμετρου και πεντάμετρου. Στην αρχή, ο Οβίδιος, όπως αναφέρει, άρχισε να γράφει για τα κατορθώματα του πολέμου και τα ξακουστά επιτεύγματα των ηρώων, αλλά ο έρωτας του χαμογέλασε και έκλεψε ένα πόδι (*pes*), και καθώς κυριεύτηκε ο ποιητής, γράφει τελικά για την τέχνη του έρωτα (*Am.* 1.1-4, 7-8). Με τον ίδιο τρόπο περιγράφεται και η κατάκτηση του Άρη, του θεού του πολέμου από τη θεά του έρωτα, Αφροδίτη. Αν η ένωση, επομένως, του εξάμετρου και του πεντάμετρου συνδέεται και με την εμπεδοκλεία και λουκρητιανή εικόνα της Αφροδίτης και του Άρη, παραπέμπει τον αναγνώστη στην ποιητική καταγωγή του Οβιδίου⁶³ η οποία αναφέρεται στους *Amores* (1.1-4, 7-8) και έτσι ενώνει τα δύο έργα. Εν συντομία, όπως στον κόσμο του Εμπεδοκλή κυριαρχούν οι δύο δυνάμεις, Φιλότης και Νείκος, παρομοίως και στον κόσμο της ελεγείας υπάρχουν δύο κυρίαρχες δυνάμεις, η Φιλότης και το Νείκος, η Αφροδίτη και ο Άρης, το εξάμετρο και το πεντάμετρο.⁶⁴ Ο Οβίδιος, χρησιμοποιώντας την εικόνα του Άρη και της Αφροδίτης, διεκδικεί περιπαικτικά τη θέση του στη λογοτεχνική παράδοση, δηλώνοντας ότι το ποίημά του, όπως και του Εμπεδοκλή και του Λουκρητίου, είναι ένα διδακτικό ποίημα για τον έρωτα και, ως εκ τούτου, για τις συγκρούσεις και τις διαμάχες.

Η επιρροή του Λουκρητίου είναι διάχυτη όσον αφορά επίσης τη γλώσσα του Οβιδίου. Στην αρχή, ο Οβίδιος προσδίδει στην Αφροδίτη το επίθετο *alma* (*alma Dione A.A.* 3.3), το οποίο παραπέμπει στην αρχή του *DRN* (*alma Venus* 1.2). Επιπροσθέτως, ο Οβίδιος ζητάει βοήθεια από την Αφροδίτη για τη συγγραφή του έργου του και τη θεωρεί την πηγή της

⁶³ *Mars pater; insano Veneris turbatus amore, De duce terribili factus amator erat (A.A. 2.563-4). quoniam belli fera moenera Mavors armipotens regit, in gremium qui saepe tuum se reicit aeterno devictus vulnere amoris (DRN 1.32-4).*

⁶⁴ Morgan (2010) 353.

έμπνευσής του.⁶⁵ Όπως ο Λουκρήτιος, έτσι και ο Οβίδιος δεν δέχεται τις παραδεδομένες ιδέες και αντιλήψεις σχετικά με τη χρησιμότητα της προφητικής γνώσης και χρησιμοποιεί εναλλακτικές μεθόδους (A.A. 1.25-9).⁶⁶ Με αυτόν τον τρόπο, ο Οβίδιος συνδέεται με τον Λουκρήτιο και δίνει στο έργο του έναν λανθάνοντα διδακτικό και φιλοσοφικό τόνο.

⁶⁵ *Me Venus artificem tenero praefecit Amori* (A.A. 1.7), *Vera canam: coeptis, mater Amoris, ades!* (A.A. 1.30).

⁶⁶ Sharrock (1994) 227-8.

IV. AMORES: Εφαρμογή των συμβουλών (διδασχών) του Λουκρητίου.

Όπως έχει προαναφερθεί, τα έργα του Οβιδίου *Amores*, *Ars Amatoria* και *Remedia Amoris* εκλαμβάνονται ως τριλογία μέσα από την οποία ο ποιητής παρωδεί τις διδασχές του προκατόχου του, Λουκρητίου, με απώτερο σκοπό να υφαρπάξει τον τίτλο του διδασκάλου του έρωτα, σε ένα πλαίσιο όμως ειρωνείας και ποιητικής μασστρίας. Αξίζει να σημειωθεί ότι τα περισσότερα άρθρα τα οποία μελετούν τις επιρροές του Λουκρητίου στον Οβίδιο εστιάζουν στα έργα *Ars Amatoria* και *Remedia Amoris*, τις περισσότερες φορές χωρίς καμία αναφορά στο έργο του ποιητή, *Amores*.⁶⁷ Κατά τη γνώμη μου, όμως, ο Οβίδιος έχει επιρροές από τον Λουκρήτιο και στα τρία ελεγειακά του έργα, άλλοτε σε μεγαλύτερο και πιο εμφανή, άλλοτε σε μικρότερο και πιο έμμεσο βαθμό. Το έργο *Amores* είναι το πρώτο από την τριλογία αλλά και το πρώτο έργο του ποιητή γενικά, μέσα από το οποίο ο Οβίδιος διευκρινίζει από τα πρώτα δίστιχα του πρώτου βιβλίου ότι πρόκειται για ελεγειακά ποιήματα με θέμα τον έρωτα.⁶⁸ Μέσω των *Amores* ο Οβίδιος επιδιώκει να αυτοπροσδιοριστεί ως ποιητής και δη ελεγειακός και να βρει τη θέση του τόσο μέσα στην ελεγειακή ποίηση όσο και γενικότερα στη ρωμαϊκή λογοτεχνία. Μέσα στο έργο του επομένως ενυπάρχουν δύο προσωπικότητες του ποιητή. Από τη μια είναι ο ερωτευμένος νέος, ο οποίος έχει πέσει θύμα της άκαρδης *puella*, και από την άλλη είναι ο ποιητής, ο οποίος προσπαθεί να χαράξει τη λογοτεχνική πορεία του και να πειραματιστεί με διάφορα λογοτεχνικά είδη.

Ο Οβίδιος παρουσιάζεται από τη μία ως μαθητής του Λουκρητίου, ο οποίος ενστερνίζεται και εφαρμόζει τις απόψεις του διδασκάλου του όσον αφορά το θάνατο και την απαλλαγή του φόβου αυτού, αλλά από την άλλη φαίνεται να βασανίζεται από τον έρωτα και να μην ακολουθεί τις διδασχές του Λουκρητίου.⁶⁹ Αυτό συμβαίνει γιατί, όπως θα αναλυθεί εν συνεχεία, ο Οβίδιος αναγνωρίζει τον Λουκρήτιο ως προκατόχο του και εμπνευστή του, αλλά διαλέγει να διαφοροποιεί όσον αφορά το θέμα του έρωτα και της ηδονής, καθώς επιδιώκει να καταστεί ο νέος διδάσκαλος του έρωτα. Ειδικότερα, η ηδονή (*voluptas*) αποτελεί κεντρική ιδέα στα έργα και των δύο ποιητών. Για τον κάθε ποιητή, όμως, ερμηνεύεται και αποκτάται διαφορετικά, καθώς είναι διαφορετικοί οι σκοποί και οι επιδιώξεις του καθενός. Ξεκινάνε, επομένως, από κοινή αφετηρία, επιλέγουν, όμως, να ακολουθήσουν αντίθετες πορείες. Το

⁶⁷ Η τακτική αυτή εντοπίζεται κυρίως σε πιο παλιές μελέτες ενώ το πιο σύγχρονο άρθρο της Hanses (2022) 84-103 λαμβάνει υπόψιν την επιρροή του Λουκρητίου και στα τρία έργα του Οβιδίου.

⁶⁸ *Arma gravi numero violentaque bella parabam edere, materia conveniente modis. par erat inferior versus risisse Cupido dicitur atque unum surripuisse pedem* (1.1-4).

⁶⁹ Hanses (2022) 90.

γεγονός αυτό είναι που προσδίδει τόσο ενδιαφέρον στη μελέτη και σύγκριση των έργων του Οβιδίου και του Λουκρητίου.

IV.1.1 Ο ΕΡΩΤΕΥΜΕΝΟΣ ΝΕΑΡΟΣ ΟΒΙΔΙΟΣ ΣΤΟ ΠΡΩΤΟ ΒΙΒΛΙΟ ΤΩΝ *AMORES*.

Στο πρώτο βιβλίο των *Amores* ο Οβίδιος βρίσκεται ο ίδιος στη θέση του ερωτευμένου νεαρού μαθητή. Ο Οβίδιος επιλέγει να παρουσιαστεί ο ίδιος πρώτα ως το θύμα του έρωτα που βιώνει τις βαριές συνέπειές του, ώστε να μπορέσει στη συνέχεια να τον ερμηνεύσει και κατ' επέκταση να αποκτήσει τον τίτλο του διδασκάλου του έρωτα. Ο ποιητής φαίνεται να βιώνει ακριβώς όλα αυτά τα οποία προκαλεί ο έρωτας και τα οποία ο Λουκρήτιος προειδοποιεί τους αναγνώστες του ότι πρέπει να αποφύγουν (4.1076-81, 1084-1120, 1121-1141). Στο παρόν κεφάλαιο σκοπεύω να αναδείξω κάποια χωρία του πρώτου βιβλίου των *Amores*, στα οποία θεωρώ ότι αφετηρία έμμεση ή άμεση της σκέψης του Οβιδίου αποτέλεσε το έργο του Λουκρητίου. Το γεγονός, άλλωστε, ότι ο Οβίδιος έχει διαβάσει και έχει στο νου του τον Λουκρήτιο, όταν γράφει τους *Amores*, επιβεβαιώνεται και από τον τρόπο που επιλέγει να κλείσει το πρώτο βιβλίο του έργου του, κάνοντας σαφή μνεία στον Λουκρήτιο (*carmina sublimis tunc sunt peritura Lucreti, exitio terras cum dabit una dies; Am. 1.15.23-4*).

Ο Οβίδιος ως ερωτευμένος νεαρός εμφανίζει όλα τα συμπτώματα και συμπεριφέρεται ακριβώς όπως ο Λουκρήτιος έχει συμβουλέψει τους αναγνώστες του να αποφεύγουν, γίνεται δηλαδή έρμαιο του πάθους του.⁷⁰ Ήδη από την αρχή του έργου του ο Οβίδιος κάνει μνεία στους σωματικούς πόνους τους οποίους βιώνει, όταν είναι μόνος στο κρεβάτι κατά τις βραδινές ώρες, φλέγεται και υποφέρει. Ο ποιητής αποφασίζει εν τέλει να παραδοθεί, όμως, στον έρωτα, καθώς ο έρωτας καταπιέζει του απρόθυμους εραστές με πιο βάνουσο τρόπο από αυτούς, οι οποίοι δέχονται να υποκύψουν σε αυτόν (*Am. 1.2.1-8*). Η άποψη αυτή είναι αντίθετη με τις γενικότερες προσταγές του Λουκρητίου, ο οποίος σε καμία περίπτωση δεν παροτρύνει τον νεαρό ερωτευμένο να υποκύψει στον έρωτά του, αλλά τον συμβουλεύει με κάθε τρόπο να τον καταπολεμήσει.

Εν συνεχεία ο ποιητής παραδέχεται ότι στο ταξίδι αυτό, ο έρωτας κυριεύει την συνείδηση του ανθρώπου (*Mens Bona ducetur manibus post terga retortis 1.2.31*) και συνοδοιπόροι του ερωτευμένου νέου θα είναι πλέον οι προσωποποιημένες *Ψευδαισθήσεις*

⁷⁰ Ο Λουκρήτιος δίνει ιδιαίτερη έμφαση στους σωματικούς πόνους τους οποίους βιώνει ο ερωτευμένος καθώς ο πόθος του για την αγαπημένη του δεν γαληνεύει ποτέ, ούτε όταν είναι μαζί ούτε όταν βρίσκονται μακριά ο ένας από τον άλλον. Ακόμη και κατά τη διάρκεια της σεξουαλικής επαφής οι ερωτευμένοι υποφέρουν (4.1084-1120).

(*Error*) και η *Παραφροσύνη* (*Furor*), (*blanditiae comites tibi erunt Errorque Furorque, adsidue partes turba secuta tuas*, 1.2.35-6). Μέσα από αυτούς τους στίχους ο Οβίδιος εισάγει τον αναγνώστη στο μονοπάτι της τρέλας του έρωτα υποδηλώνοντας ότι ο άνθρωπος χάνει τον εαυτό του και υποτάσσεται στην κυριαρχία του φανταστικού ιδανικού της ερωμένης του.⁷¹ Ο Λουκρήτιος έχει αναφερθεί ήδη στο έργο του στον έρωτα ως μια μορφή ψευδαισθήσεων, όπως τα όνειρα. Ειδικότερα, σύμφωνα με τον Λουκρήτιο, ο έρωτας αποτελεί ψυχική διαταραχή και αρρώστια. Ο ποιητής αναφέρεται στους ερωτευμένους ως αρρώστους (*nam certe purast sanis magis inde voluptas quam miseris* 4.1075-6). Η αρρώστια του έρωτα θολώνει την κρίση και τον νου του ανθρώπου και διαστρεβλώνει την πραγματικότητα γύρω του, καθώς αυτός παραποιεί την πραγματική εικόνα της αγαπημένης του και την εξιδανικεύει (4.1160-70). Οι στίχοι, επομένως, 1.2.35-6 του Οβίδιου φαίνεται να παραπέμπουν τον αναγνώστη στις απόψεις του Λουκρητίου όσον αφορά τον έρωτα.⁷²

Ειδικότερα, ο επικούρειος ποιητής έχει τονίσει ότι ο έρωτας διαστρεβλώνει την πραγματικότητα του εραστή, καθώς τον κάνει να θεοποιεί την αγαπημένη του και να μην αντιλαμβάνεται ότι πρόκειται για μια θνητή με ατέλειες. Ο Οβίδιος ως ερωτευμένος νεαρός συμπεριφέρεται ακριβώς όπως έχει εκθέσει ο Λουκρήτιος ότι φέρεται όποιος έχει τυφλωθεί από έρωτα. Ο ποιητής αδυνατεί να εντοπίσει οποιαδήποτε ατέλεια στην ερωμένη του, την Κορίννα, και την αντιμετωπίζει σαν να έχει όψη θεϊκή. Συγκρίνει μάλιστα την Κορίννα με τη Σεμίραμι και τη Λαΐδα,⁷³ η οποία αγαπήθηκε από άντρες πολλούς (*Am.* 1.5.9-12), ενώ στο δέκατο ποίημα αναφέρει ότι η ομορφιά της τον είχε αιχμαλωτίσει σε τέτοιο βαθμό, ώστε την έβλεπε σαν την Ελένη και τη Λήδα.⁷⁴ Αξίζει να σημειωθεί ότι η Σεμίραμις συνδέθηκε με την Ασάρτη και την Αφροδίτη. Ήταν προικισμένη με ασύγκριτη ομορφιά και συνδέθηκε μέσω του ονόματός της και με τη γονιμότητα (το όνομα Σεραμής στα ασσυριακά σήμαινε «περιστέρι», το οποίο ήταν σύμβολο της γονιμότητας). Προσωποποιεί, επομένως τις δύο βασικές ιδιότητες της θεάς Αφροδίτης.⁷⁵ Από την άλλη, η Λαΐδα ήταν η πιο φημισμένη εταίρα της αρχαίας Ελλάδας και μια από τις ιερόδουλες του ναού της Αφροδίτης στην Κόρινθο. Παρατηρείται ότι και οι δύο γυναίκες σχετίζονται με την Αφροδίτη, παρ' όλα αυτά προκαλεί εντύπωση η αναφορά μιας βασίλισσας και μιας εταίρας στον ίδιο στίχο. Ο Οβίδιος, ενδεχομένως, μπορεί να θέλει να

⁷¹ Shulman (1981) 247.

⁷² Η λέξη *furor* εμφανίζεται επανειλημμένα στο έργο του Λουκρητίου (4.1069, 4.1117) και ο ίδιος επιλέγει να χρησιμοποιεί αυτή για τη δήλωση της μανίας, της διαστρέβλωσης της πραγματικότητας.

⁷³ Η Σεμίραμις όπως αναφέρει ο Ηρόδοτος ήταν η πρώτη βασίλισσα της Βαβυλώνας (*Ιστ.* 1.884.1).

⁷⁴ *Qualis ab Eurota Phrygiis avecta carinis coniugibus belli causa duobus erat, qualis erat Lede, quam plumis abditus albis callidus in falsa lusit adulter ave*, (1.10.1-4).

⁷⁵ Michalski (2003) 215.

τονίσει με αυτόν τον τρόπο ότι στον έρωτα δεν έχει σημασία η καταγωγή ή η κοινωνική τάξη, αλλά μόνο η εμφάνιση, η ομορφιά η οποία αιχμαλωτίζει τον νέο και του θολώνει τον νου, κάνοντάς τον να εξισώνει θνητές με θεές, βασίλισσες με εταίρες. Στο σώμα της αδυνατεί να βρει ένα ψεγάδι,⁷⁶ θαμπωμένος χαζεύει τη γυμνή ομορφιά της και επαινεί όλα τα μέρη του σώματός της, από τους ώμους ως τους μηρούς (*Am.* 1.5.19-22). Στο έβδομο ποίημα του πρώτου βιβλίου ο Οβίδιος παρομοιάζει την αγαπημένη του με θεά, καθώς αναφέρει ότι πρώτος ο Διομήδης χτύπησε τη θεά του έρωτα, Αφροδίτη,⁷⁷ και έπειτα αυτός, υπονοώντας ότι η αγαπημένη του είναι και η ίδια μια θεά (*pessima Tydides scelerum monimenta reliquit. ille deam primus perculit—alter ego!* (1.7.31-2).

Σε αυτό το σημείο θα ήθελα να επισημάνω εκ νέου ότι ο Λουκρήτιος και οι διδαχές του δεν αποτελούν τη μοναδική πηγή έμπνευσης για τον Οβίδιο, αλλά κατά τη γνώμη μου οι απόψεις του φιλοσόφου διαμόρφωσαν σε μεγάλο βαθμό την αντίληψη των Ρωμαίων ποιητών για το πώς είναι ο φλογερός έρωτας.⁷⁸ Ο ποιητής απεικονίζουν έναν φλογερό έρωτα μέσω της εικόνας και περιγραφής παθιασμένων εραστών οι οποίοι ποθούν απεγνωσμένα ο ένας τον άλλον μην μπορώντας να σταματήσουν να φιλιούνται. Ο Οβίδιος αναφέρει χαρακτηριστικά πως θα έπρεπε τα χείλη της αγαπημένης του να είναι μαύρα μελανιασμένα από τα φιλά του και οι δαγκωματιές της αγάπης του να συμαδεύουν τον λαιμό της.⁷⁹ Οι περιγραφές αυτές θυμίζουν την περιγραφή του Λουκρητίου όσον αφορά τον παθιασμένο έρωτα δύο ερωτευμένων εραστών οι οποίοι δεν χορταίνουν ο ένας τον άλλον και για το λόγο αυτό κατά τη διάρκεια της σεξουαλικής πράξης δαγκώνουν και πονάνε ο ένας τον άλλον (4.1079-83). Οι δύο ποιητές δίνουν ιδιαίτερη έμφαση στο δάγκωμα των χειλιών (*corporis et dentes inlidunt saepe labellis osculaque adfigunt* 4.1079-80, *aptius impressis fuerat livere labellis* 1.7.41), επειδή, ενδεχομένως, είναι εμφανής, απτή απόδειξη τόσο του παθιασμένου έρωτα των ατόμων όσο και πόνου και κακοποίησης του αντικειμένου του πόθου του εραστή. Με αυτόν τον τρόπο, γίνεται μια υποσυνείδητη άρρηκτη σύνδεση του έρωτα με τον πόνο.

Εν συνεχεία, στο δέκατο ποίημα ο Οβίδιος κατακρίνει την ερωμένη του, η οποία ζητάει δώρα, πράξη η οποία είναι κατακριτέα και από τον Λουκρήτιο (4.1121-40). Ο Λουκρήτιος, από την άλλη πλευρά όμως, αποδοκιμάζει τον νεαρό ερωτευμένο που ξοδεύει αλόγιστα την πατρική περιουσία για χάρη της αγαπημένης του. Ο Οβίδιος, για να αιτιολογήσει τον λόγο για τον οποίο

⁷⁶ *in toto nusquam corpore menda fuit* (1.5.18), *Singula quid referam? nil non laudabile vidi* (1.5.23).

⁷⁷ *ὁ δὲ Κύπριν ἐπώχετο νηλεῖ χαλκῶ* (Ομ. *Ιλ.* 5.330).

Ἄλλ' ὅτε δὴ ῥ' ἐκίχανε πολὺν καθ' ὄμιλον ὀπάζων, ἔνθ' ἐπορεξάμενος μεγαθύμου Τυδέος υἱὸς ἄκρην οὔτασε χεῖρα μεταλμενος ὀξεί δουρὶ ἀβληχρὴν· (Ομ. *Ιλ.* 5.334-7).

⁷⁸ Βλ. επιπροσθέτως για τη διακειμενική σύνδεση του Κατούλλου με τον Λουκρήτιο. Luciani (2005) 151-66.

⁷⁹ *aptius impressis fuerat livere labellis et collum blandi dentis habere notam.* (1.7.41-2).

θεωρεί παράλογη την απαίτηση της αγαπημένης του, αναφέρεται στην αμοιβαία ευχαρίστηση κατά τη σεξουαλική επαφή και στον τρόπο με τον οποίο τα ζώα συμπεριφέρονται στους εραστές τους. Ειδικότερα, αναφέρει ότι είναι ντροπή τα θηρία να συμπεριφέρονται ευγενέστερα από εκείνη (1.10.26), καθώς ούτε οι φοράδες (*equa* 1.10.27) ούτε οι αγελάδες (*vacca* 1.10.27) ούτε οι προβατίνες (*ovem* 1.10.28) ζητούν δώρα από τους συντρόφους τους, για να συννευρεθούν μαζί τους. Έπειτα, διερωτάται γιατί θα πρέπει να πληρώσει με δώρα την κοπέλα, αφού η ερωτική συνεύρεση αποφέρει αμοιβαία ευχαρίστηση και ικανοποίηση τόσο στον άνδρα όσο και στη γυναίκα (*quae Venus ex aequo ventura est grata duobus, altera cur illam vendit et alter emit?* 1.10.33-4). Ο Λουκρήτιος στο έργο του, επίσης, όπως έχει αναλυθεί σε προηγούμενα κεφάλαια, κάνει λόγο για αμοιβαία σεξουαλική ικανοποίηση και χρησιμοποιεί παραδείγματα από το ζωικό βασίλειο, για να στηρίζει τις θέσεις του (*est communis voluptas* 4.1208). Αξίζει να σημειωθεί ότι ο Λουκρήτιος έχει χρησιμοποιήσει ακριβώς τα ίδια ζώα (προβατίνες, αγελάδες, φοράδες, άγρια θηρία) ως παραδείγματα (*nec ratione alia volucres armenta feraeque et pecudes et equae maribus subsidere possent* 4.1197-8). Ενδεχομένως, ο Οβίδιος δηλώνει με αυτόν τον τρόπο εμμέσως την σύνδεσή του με τον Λουκρήτιο ως μία από τις πρωταρχικές πηγές έμπνευσής του.

Οι επιρροές του Λουκρητίου φανερώνονται και σε άλλα σημεία του κειμένου, καθώς ο Οβίδιος αναφέρεται σε *simulacraque uana* κατά την περιγραφή της τυπικής ελεγειακής σκηνής ενός παρακλαυσίθυρου (*Am.* 1.6.9-16, *at quondam noctem simulacraque uana timebam; mirabar, tenebris quisquis iturus erat* 1.6.9-10). Στο συγκεκριμένο ποίημα, ο Οβίδιος παρουσιάζεται μεθυσμένος να ικετεύει τον υπηρέτη-δούλο να ανοίξει την πόρτα και να τον αφήσει να δει την αγαπημένη του, την οποία τόσο πολύ ποθεί. Ο Οβίδιος αναφέρει συγκεκριμένα ότι στο παρελθόν φοβόταν τη νύχτα και τις κενές εικόνες (1.6.9). Έπειτα, όμως το άκουσε αυτό ο έρωτας, γέλασε και του είπε ότι μπορεί κι εκείνος να γίνει γενναίος (1.6.11-2). Από τότε που τον κυριεύσε ο έρωτας, ο ποιητής δεν φοβάται πλέον τις σκιές της νύχτας (1.6.13-4). Τα *simulacra*, οι απατηλές εικόνες οι οποίες αποπροσανατολίζουν τον νου του ανθρώπου και τον απομακρύνουν από τη θέαση και κατανόηση της πραγματικότητας, παίζουν πολύ σημαντικό ρόλο στο έργο του Λουκρητίου γενικά, αλλά και ειδικότερα στο τέταρτο βιβλίο στο οποίο αναλύει και τις απόψεις του περί έρωτος (4.1063, 4.1102). Ο Οβίδιος με τη χρήση της φράσης αυτής επιδεικνύει τις γνώσεις του σχετικά με την επικούρεια φιλοσοφία όσον αφορά τα *uana simulacra*, τους κινδύνους που ελλοχεύουν σε αυτά και την ανάγκη που έχει ο άνθρωπος να απαλλαγεί από το φόβο του άγνωστου και των επιθυμιών.⁸⁰ Παρόλα αυτά,

⁸⁰ Hanses (2022) 89.

στον Οβίδιο ο φόβος των βραδινών και κενών εικόνων (*noctem simulacraque uana timebam Am. 1.6.9*) μπορεί να αναφέρεται στις μεταμεσονύκτιες επισκέψεις του στην πόρτα της ερωμένης του ή τις ψευδαισθήσεις τις οποίες βιώνει κατά τις μεταμεσονύκτιες αυτές επισκέψεις λόγω του μεθυσιού. Η αναφορά, επίσης, στην άρση του φόβου με την άφιξη του έρωτα μπορεί να ερμηνευτεί ως η παράδοση εν τέλει του νου στις ψευδαισθήσεις. Ο ερωτευμένος νέος παραδίνεται στον κόσμο των ψευδαισθήσεων, επομένως, δεν έχει λόγο να φοβάται τίποτα πλέον. Υπό αυτό το πρίσμα, ο Οβίδιος επιθυμεί να δείξει ότι ενώ γνωρίζει και ακολουθεί σε γενικό βαθμό τις διδαχές των επικούρειων και συγκεκριμένα του Λουκρητίου, όσον αφορά τον έρωτα διαφοροποιείται και δρα σαν ένας ανυπάκουος μαθητής. Αυτό συμβαίνει, καθώς ο ποιητής επιδιώκει να περάσει πρώτα από τη θέση του μαθητή ο οποίος αποτυγχάνει να ακολουθήσει την επικούρεια φιλοσοφία, ώστε στη συνέχεια να μπορέσει να μεταμορφωθεί σε έναν έμπειρο δάσκαλο του έρωτα, ικανό να συμβουλέψει τους μαθητές του από τα δικά του λάθη.⁸¹ Η επιλογή του Οβιδίου να επιχειρήσει να συμβουλέψει τους μαθητές του βασιζόμενος στην προσωπική του εμπειρία ενδέχεται να πηγάζει και από την ανάγκη του ποιητή για πρωτοτυπία σε ένα είδος με ιδιαίτερα στενά θεματικά όρια και τρεις πολύ ισχυρούς και σχεδόν σύγχρονους προκατόχους του (Γάλλος, Τίβουλλος, Προπέρτιος).⁸²

IV.2. ΧΙΛΙΑΔΕΣ ΛΟΓΟΙ ΝΑ ΕΙΝΑΙ ΚΑΝΕΙΣ ΕΡΩΤΕΥΜΕΝΟΣ (AMORES II)

Στο δεύτερο βιβλίο των *Amores* ο Οβίδιος, παραδομένος στον έρωτα, δηλώνει ότι δεν έχει τη δύναμη ούτε την εξουσία ώστε να καταφέρει να ελέγξει τον εαυτό του και παρασύρεται σαν ορμητικό νερό από την πρύμνη (2.4.7-8). Ο Οβίδιος όχι μόνο δεν απαρνείται τον έρωτα αλλά αντιθέτως δηλώνει ότι υπάρχουν χιλιάδες λόγοι για να είναι πάντα ερωτευμένος (*centum sunt causae, cur ego semper amem* 2.4.10). Στους αμέσως επόμενους στίχους αναλύει τους λόγους αυτούς υποδεικνύοντας διάφορες γυναικείες συμπεριφορές και γνωρίσματα, σε καθένα από αυτά βρίσκει κάτι ελκυστικό και άξιο ώστε να το ερωτευτεί (2.4.11-20), το αντίθετο ακριβώς από αυτό το οποίο συμβουλεύει ο Λουκρήτιος τους αναγνώστες του.

Αρχικά, ο Οβίδιος εστιάζει σε γυναικεία γνωρίσματα τα οποία σχετίζονται με τον χαρακτήρα και όχι με την εμφάνιση.⁸³ Περνώντας, εν συνεχεία, στα εμφανισιακά

⁸¹ Hanses (2022) 102.

⁸² McKeown (1987) 12-3.

⁸³ Παραδείγματος χάριν αναφέρει ότι αν η κοπέλα γνωρίζει (την τέχνη του έρωτα), είναι έμπειρη θα μπορεί να τον ευχαριστήσει με διάφορους τρόπους ενώ άμα είναι άμαθη, αθώα του φαίνεται ευχάριστη με αυτή της την απλότητα. *sive es docta, places raras dotata per artes; sive rudis, placita es simplicitate tua* 2.4.17-8.

χαρακτηριστικά τα οποία μπορούν να τον σαγηνεύσουν και να ερωτευτεί σε κάθε κοπέλα, ο Οβίδιος έχει εμπνευστεί από τον περίφημο κατάλογο υποκοριστικών του Λουκρητίου (*DRN* 4.1160-70). Αξίζει να επισημανθεί ότι διακειμενική σύνδεση με τον περίφημο κατάλογο υποκοριστικών του Λουκρητίου εντοπίζεται και στα τρία έργα του Οβιδίου. Ο Οβίδιος επεξεργάζεται τον κατάλογο αυτό από διάφορες οπτικές, αρχικά του ίδιου του ερωτευμένου νέου, έπειτα ως δασκάλου που συμβουλεύει τους ερωτευμένους για το πώς θα κατακτήσουν το αντικείμενο του πόθου τους και τέλος ως μέσο θεραπείας του νεαρού από τον έρωτα. Στους *Amores* ο Οβίδιος ενσαρκώνει το πρότυπο προς αποφυγή ερωτευμένου νέου, το οποίο περιγράφει ο Λουκρήτιος στο έργο του, σε ακραίο βαθμό, καθώς δεν θεοποιεί μόνο την αγαπημένη, αλλά θεοποιεί και έλκεται από όλες τις γυναίκες. Ενδεικτικά αναφέρει ότι τόσο οι ψηλές όσο και οι κοντές γυναίκες ικανοποιούν τις επιθυμίες του. Οι ψηλές είναι σαν αρχαίες ηρωίδες (*tu, quia tam longa es, veteres heroidas aequas* 2.4.33), ενώ οι κοντές είναι χρήσιμες και βολικές (*haec habilis brevitate sua est* 2.4.35). Η ανοιχτόχρωμη κοπέλα τον ευχαριστεί αλλά και η σκουρόχρωμη μελαχρινή Αφροδίτη επίσης (*capiet me flava puella, est etiam in fusco grata colore Venus* 2.4.39-40). Η γυναίκα με τα μαύρα μαλλιά και το λευκό δέρμα θυμίζει τη Λήδα, ενώ η ξανθιά κοπέλα την *Aurora* (2.4.41-3). Ο Λουκρήτιος στον περίφημο κατάλόγο του χρησιμοποίησε τα ίδια χαρακτηριστικά γυναικών σχετικά με το ύψος, το δέρμα κ.λπ., ως αδυναμίες τις οποίες όμως ωραιοποιεί ο νεαρός ερωτευμένος. Το στοιχείο της υπερβολής κυριαρχεί τόσο στην περιγραφή του τυφλωμένου από έρωτα νεαρού στο συγκεκριμένο χωρίο, όσα και στα αντίστοιχα χωρία των *Ars Amatoria* (2.641-74, 2.295-314) και *Remedia Amoris* (291-356), στα οποία εντοπίζεται διακειμενική σύνδεση με τον κατάλογο υποκοριστικών του Λουκρητίου. Ενδεχομένως, ο Οβίδιος με αυτόν τον τρόπο να επιδιώκει να τονίσει και να σατιρίσει τον Λουκρήτιο και τον παράλογο και υπερβολικό τόνο του ίδιου κατά τη σύνθεση αυτού του καταλόγου.

Αυτή η υπερβολή στα λόγια του Οβιδίου συνεχίζεται στο έργο του, καθώς αναφέρει ότι έρωτας τον έχει πλημμυρίσει όχι για μία μόνο αλλά για δύο κοπέλες (*ecce, duas uno tempore turpis amo!* 2.10.4). Η ηδονή και το πάθος τον τρέφουν κρυφά και κυριεύουν και οι δύο κοπέλες τον ευχαριστούν εξίσου (2.10.6-8). Σε άλλο σημείο αναφέρει ότι η επιθυμία του προσαρμόζεται ανάλογα σε όλα τα κορίτσια, καθώς τα μικρότερα τον δελεάζουν, τα μεγαλύτερα τον συγκινούν (2.4.44-8). Τα λόγια αυτά δεν είναι αντίθετα με τον Λουκρήτιο, καθώς ο ίδιος παροτρύνει τους αναγνώστες τους να έχουν πολλούς εραστές (4.10.65-66). Ο Οβίδιος συμβουλεύει, επίσης, τους αναγνώστες να αποκτήσουν πολλές ερωμένες (1.8.53-6). Αυτή, όμως, η συμβουλή λειτουργεί

αντίθετα για τον Οβίδιο και, καθώς έχει πολλές ερωμένες αντί να αποφύγει τον έρωτα, πέφτει εντονότερα θύμα του έρωτα με όλες τις κοπέλες.

IV.3. Η ΑΠΑΘΗ ΚΑΙ ΕΚΟΥΣΙΑ ΑΥΤΑΠΑΘΗ ΣΤΟΝ ΕΡΩΤΑ.

Ο Οβίδιος δεν είναι απλά ένας ανυπάκουος μαθητής αλλά ειδικότερα πρεσβεύει και υποστηρίζει όλα αυτά τα οποία ο Λουκρήτιος αποδοκιμάζει στο έπακρο. Ο Οβίδιος δεν διαφωνεί με τον Λουκρήτιο, όσον αφορά τις απόψεις του για τον έρωτα και τις συμφορές, τις οποίες αυτός προκαλεί στον άνθρωπο αλλά τις αξιολογεί και βάζει διαφορετικές προτεραιότητες καθώς οι δύο ποιητές επιδιώκουν διαφορετικούς στόχους. Όπως έχει προαναφερθεί, απώτερος σκοπός για τον Λουκρήτιο είναι η κατάκτηση της *ἀταραξίας*. Αντιθέτως, ο Οβίδιος δεν θέλει να είναι ράθυμος και θεωρεί δυστυχισμένο όποιον άνθρωπο περνάει τις νύχτες του σε λήθαργο.⁸⁴ Ενδεχομένως, ο Οβίδιος μεταφράζει την ηρεμία της ψυχής ως αδράνεια και οκνηρία. Ο Οβίδιος γράφει ερωτική ποίηση, ο έρωτας αποτελεί τον οδηγό του και ο έρωτας τρέφει δυνατά και έντονα πάθη. Σε αυτό το πλαίσιο είναι λογικό ο ποιητής να αποζητά την αδρεναλίνη και τον ενθουσιασμό και να βαριέται την ηρεμία και γαλήνη. Σε αυτό το πλαίσιο παροτρύνει τους αναγνώστες του να ερωτευτούν για να μην μένουν αδρανείς (*qui nolet fieri desidiosus, amet!* 1.9.46). Τονίζει, μάλιστα, ότι είναι ανούσιο να είναι κάποιος όμορφος, αν είναι αγνός. Ο άνθρωπος πρέπει να παραδοθεί στο απαγορευμένο πάθος, γιατί αυτό θα του προσφέρει ευχαρίστηση (*indignere licet, iuvat inconcessa voluptas* 3.4.31). Πιο συγκεκριμένα, αναφέρει ότι ο εύκολος έρωτας δεν έχει αξία και κουράζει τον άνθρωπο. Ο άνθρωπος βαριέται την απλή αγάπη χωρίς βάσανα (2.19.3). Η ελπίδα και ο φόβος τρέφουν ισάξια τους εραστής (2.19.5, 2.19.8). Για τον Οβίδιο αυτή ακριβώς είναι η μαγεία του έρωτα. Οι απόψεις αυτές αντιτίθενται πλήρως στις διδαχές του Λουκρητίου, ο οποίος προβάλλει ως προτιμότερη λύση μια συμβατική, ήπια σχέση, στο πλαίσιο ενδεχομένως του γάμου, η οποία προσεγγίζει το ιδανικό της φιλίας.

Ο Οβίδιος απορρίπτει την ψυχική ηρεμία και παροτρύνει τους αναγνώστες του να παραδοθούν στην ψευδαισθηση.⁸⁵ Σύμφωνα με τον ποιητή, ο ερωτευμένος νέος δεν πρέπει να επιδιώκει να δει ορθολογικά τον έρωτα, αλλά να αφεθεί στην αυταπάτη, στις ψευδαισθήσεις

⁸⁴ *infelix, tota quicumque quiescere nocte sustinet et somnos praemia magna vocat!* (Am. 2.9b.15-6).

⁸⁵ *si qua uolet regnare diu, deludat amantem* (Am. 2.19.33).

αυτού, καθώς ως ένα βαθμό αυτές είναι υγιείς για τον άνθρωπο.⁸⁶ Ο έρωτας και ό,τι αυτός συνεπάγεται είναι μέρος της ανθρώπινης ύπαρξης και δεν πρέπει κανείς να αντιτίθεται σε αυτό, διότι δεν μπορεί να το αποφύγει. Ο Οβίδιος συνειδητά αφήνει τον έρωτα να τον εξαπατήσει. Αναγνωρίζει ποια είναι η ερωμένη του πραγματικά και τα μέσα που χρησιμοποιεί για να τον χειραγωγήσει, αλλά δέχεται την απάτη ως μέρος του ερωτικού παιχνιδιού.⁸⁷ Η απάτη απαλύνει τις πληγές του έρωτα τόσο στην περίπτωση του ίδιου του Οβιδίου (1.4.67-70) αλλά και κάθε εραστή. Εν ολίγοις, στο έργο του Οβιδίου η απάτη και η αυταπάτη θεωρούνται αξιέπαινα, στην περίπτωση που αναζωογονούν τον έρωτα ή ικανοποιούν τον άνθρωπο, του απαλύνουν παραδείγματος χάριν τον πόνο.⁸⁸ Αξίζει να σημειωθεί ότι η ψευδαισθηση και η αυταπάτη αποτελούν ειδολογικό χαρακτηριστικό της ελεγειακής ποίησης, τα οποία σχολιάζει ο Οβίδιος εν συνεχεία ως μεταποιητικός.

Ο Οβίδιος, αποδεχόμενος την απάτη ως μέρος ενός ερωτικού παιχνιδιού, παρουσιάζει τα όρια της ανθρώπινης λογικής. Η διακειμενικότητα του έργου του με τον Λουκρήτιο φέρνει στη μνήμη του αναγνώστη ειρωνικά το έργο του τελευταίου, το οποίο αποτελεί μια ωδή στον ορθολογισμό.⁸⁹ Ο Λουκρήτιος προειδοποιεί τους αναγνώστες να φυλάγονται από τις ψευδαισθήσεις, όπως τα όνειρα (4.749-815) ή ο έρωτας (4.1160-70), καθώς προκαλούν σύγχυση στο νου του ανθρώπου και αλλοίωση της πραγματικότητας. Οι ψευδαισθήσεις εμποδίζουν κατά συνέπεια την κατανόηση εις βάθος της επικούρειας φιλοσοφίας, η οποία επιτυγχάνεται μέσω της λογικής και της ακριβούς αντίληψης του κόσμου και της πραγματικότητας. Ο άνθρωπος, όμως, με βάση τον Οβίδιο, δεν μπορεί να βασίζεται αποκλειστικά στη λογική του, καθώς υπάρχουν πράγματα τα οποία ξεπερνούν τη λογική. Η ανθρώπινη φύση είναι φθαρτή και προορισμένη να κάνει λάθη, να υποτάσσεται στα πάθη της.

Η υποταγή στην απάτη και κατ' επέκταση στην αυταπάτη, η οποία περιγράφεται και επιδοκιμάζεται στους *Amores*, αποτελεί την αφετηρία για την σύνθεση των επόμενων έργων του, της *Ars Amatoria* και των *Remedia Amoris*. Τα δύο αυτά έργα έχουν ως πυρήνα της σύνθεσής τους την απάτη και αυταπάτη του εραστή, τη συνειδητή διαστρέβλωση της πραγματικότητας ώστε να πετύχει τους σκοπούς του, είτε δηλαδή να κερδίσει την ερωμένη του είτε να την ξεπεράσει και να απαλλαγεί από τον πόνο. Μέσα από το έργο του, λοιπόν, ο Οβίδιος προσπαθεί να απενοχοποιήσει τις εμμονές και τα πάθη του έρωτα και μέσω της ερωτικής

⁸⁶ Για το ρόλο της αυταπάτης στο έργο του Οβιδίου βλ. περαιτέρω Olstein (1975) 241-58.

⁸⁷ Shulman (1981) 247.

⁸⁸ Frankel (1945) 30.

⁸⁹ Shulman (1981) 248.

ψευδαίσθησης να γιατρέψει την «κρίση», την οποία βιώνει η ρωμαϊκή ελεγειακή ποίηση εν μέρει εξαιτίας του κυνικού ορθολογισμού και της διατριβής του Λουκρητίου και εν μέρει εξαιτίας του σοβαρού ύφους των προκατόχων του.⁹⁰ Ο Οβίδιος γράφει χωρίς συναισθηματική ένταση, η οποία χαρακτήριζε τον Τίβουλλο και τον Προπέρτιο. Ο Οβίδιος υιοθετεί μια αποστασιοποιημένη και εύθυμη στάση απέναντι στα βάσανα που προκαλεί η αγάπη και επιχειρεί με αυτό τον τρόπο να αντικαταστήσει το σοβαρό ύφος της ελεγείας των προγενέστερων με ένα πιο παιχνιδιάρικο και αινιγματικό ύφος.⁹¹

⁹⁰ Shulman (1981) 253.

⁹¹ McKeown (1987) 14.

V. ARS AMATORIA II, III: Η ΕΠΙΡΡΟΗ ΤΟΥ ΛΟΥΚΡΗΤΙΟΥ

Το έργο του Οβιδίου *Ars Amatoria* είναι το δεύτερο στη σειρά έργο από την τριλογία του με θέμα τον έρωτα και αποτελείται από τρία βιβλία. Τα πρώτα δύο βιβλία απευθύνονται στους άνδρες και παρέχουν συμβουλές για το πώς θα καταφέρουν να αποπλανήσουν και κατακτήσουν μία γυναίκα, με απώτερο σκοπό την σεξουαλική επαφή. Το τρίτο και τελευταίο βιβλίο απευθύνεται στις γυναίκες. Σε αυτήν την περίπτωση ο Οβίδιος υποδεικνύει στις γυναίκες χρήσιμες πληροφορίες για το πώς μπορούν να σαγηνεύσουν και να κάνουν έναν άνδρα δικό τους.⁹² Ο Οβίδιος συμβουλεύει τους μαθητές του βασισμένος στην προσωπική του εμπειρία (*usus*),⁹³ αντλεί, δηλαδή, τις πληροφορίες όχι από κάποια μούσα αλλά από την προσωπική ερωτική και σεξουαλική του εμπειρία.⁹⁴ Ο Οβίδιος δεν αναφέρεται στο έργο αυτό στη δημιουργία βαθύτερων και μακροχρόνιων δεσμών αλλά σε σαρκικές επαφές και στην ικανοποίηση που αυτές προσφέρουν.⁹⁵

Αξίζει να σημειωθεί ότι απώτερος σκοπός των συμβουλών του Οβιδίου στην *Ars Amatoria* είναι η αποπλάνηση του εραστή και η επίτευξη εν τέλει της σεξουαλικής επαφής. Η αποπλάνηση αυτή, η τέχνη του έρωτα την οποία διδάσκει ο ποιητής είναι κατ' ουσίαν μια στρατηγική χειραγώγησης των ψευδαισθήσεων.⁹⁶ Ο Οβίδιος επικεντρώνεται στο πώς οι άντρες και οι γυναίκες μπορούν με μαεστρία να χειριστούν τις ψευδαισθήσεις, για να πετύχουν τον σκοπό τους. Το γεγονός δε ότι παρέχει συμβουλές από κοινού τόσο σε άνδρες όσο και σε γυναίκες υπαινίσσεται ότι δεν πρόκειται για εξαπάτηση του ενός από του άλλου αλλά σαν ένα συμφωνημένο παιχνίδι στα πλαίσια του φλερτ και της ερωτικής επαφής. Ενδεχομένως μέσα από το έργο του *Ars Amatoria* ο Οβίδιος προωθεί τη διαβόητη αντίληψη ότι η τέχνη της ποίησης πρέπει να αποκρύπτει την πραγματική τέχνη, τις πραγματικές επιδιώξεις δηλαδή του ποιητή (*ars celare artem*).⁹⁷

⁹² Lashbrook (1962) 353.

⁹³ *A.A.* 2.169-72, 2.551-54, 3.511, 3.663-64.

⁹⁴ Ο Λουκρήτιος απαρνείται επίσης τη παραδεδομένη αντίληψη ότι ο ποιητής λαμβάνει έμπνευση από τις Μούσες. Παρόλα αυτά, Ο Οβίδιος πρέπει να είχε ως πρότυπο τον Προπέρτιο σε αυτή την περίπτωση. Miller (1983) 28. Ο Προπέρτιος αναφέρει συγκεκριμένα στο πρώτο βιβλίο των ελεγείων του ότι ο πόνος τον έκανε ειδικό (*me dolor et lacrimae merito fecere peritum*, 1.9.7) και στο δεύτερο βιβλίο ότι η ποίηση του δεν προέρχεται από τη μούσα Καλλιόπη αλλά από την κοπέλα που αγαπά (*non haec Calliope, non haec mihi cantat Apollo. ingenium nobis ipsa puella facit*, 2.1.3-4).

⁹⁵ Αξίζει να σημειωθεί ότι το έργο αυτό ιδιαίτερα προκλητικό για την εποχή του και κατακρίθηκε από τον Αύγουστο διότι εναντιωνόταν στον ηθικό κώδικα, τον οποίο είχε υποβάλει. Ενδεχομένως, να αποτέλεσε και έναν από τους λόγους, ή έστω τις αφορμές, για την μετέπειτα εξορία του Οβιδίου. Παπαγγελής (2021) 16.

⁹⁶ Shulman (1981) 248.

⁹⁷ Shulman (1981) 249.

V.1. ΟΙ ΣΕΞΟΥΑΛΙΚΕΣ ΣΥΜΒΟΥΛΕΣ ΤΟΥ ΟΒΙΔΙΟΥ ΣΤΙΣ ΓΥΝΑΙΚΕΣ (*Ars Amatoria* 3.771-808)

Αρχικά, ο Οβίδιος καθώς συνθέτει το χωρίο όπου δίνει συμβουλές στις γυναίκες όσον αφορά τη σεξουαλική επαφή και πράξη (*A.A.* 3.771-808), κάνει ευθεία αναφορά στον Λουκρήτιο, τόσο στη τρυφερή σκηνή της *Venus* και του *Mars* (*DRN* 1.28-40) όσο και στην αντι-ερωτική πραγματεία του τέταρτου βιβλίου (*DRN* 4.1192-1208, 4.1263-77).⁹⁸ Ειδικότερα, ο Οβίδιος συμβουλεύει τις γυναίκες να εκμεταλλευτούν τη στάση του σώματός τους κατά τη διάρκεια των σεξουαλικών τους επαφών. Οι συμβουλές του Οβιδίου θυμίζουν τις αντίστοιχες συμβουλές του Λουκρητίου σχετικά με τη σωστή στάση του σώματος των γυναικών με σκοπό τη σύλληψη τέκνου. Οι υποδείξεις, όμως, του Οβιδίου δεν αφορούν ούτε αποσκοπούν στην εγκυμοσύνη αλλά στην ευχαρίστηση της γυναίκας. Παρ' όλα αυτά, φαίνεται να αποτελούν, ως προς το περιεχόμενο, συνέχεια και ενδεχομένως διόρθωση των αντίστοιχων συμβουλών του Λουκρητίου.

Στη σκέψη του Οβιδίου, όπως και στου Λουκρητίου, κυριαρχεί η αντίληψη ότι και τα δύο φύλα επιθυμούν και επιδιώκουν τη σεξουαλική επαφή, καθώς προκύπτει αμοιβαία ικανοποίηση κατά τη διάρκεια της σεξουαλικής πράξης.⁹⁹ Ο Οβίδιος αναφέρει ότι η σεξουαλική επαφή οφείλει να αποβλέπει στην αμοιβαία ικανοποίηση και απόλαυση (*A.A.* 3.793-4, 3.800). Η αντίληψη αυτή προέρχεται από τον Λουκρήτιο, ο οποίος πρώτος έκανε λόγο για την αμοιβαία επιθυμία, ορμή που οδηγεί στην σεξουαλική πράξη και την αμοιβαία ικανοποίηση η οποία πρέπει να εκπληρώνεται μέσω αυτής της επαφής. Ο Λουκρήτιος αναφέρει ότι η αμοιβαία αυτή επιθυμία και ικανοποίηση ισχύει όχι μόνο για τους ανθρώπους αλλά και για τα ζώα (*DRN* 4.1192-6). Τόσο για τον Λουκρήτιο όσο και για τον Οβίδιο, η αμοιβαία ικανοποίηση θεωρείται, επομένως, η φυσική συνέπεια της σεξουαλικής πράξης. Οι δύο ποιητές ξεκινούν από την ίδια βάση, αλλά ο Οβίδιος προσπαθεί να επεκτείνει τη θεωρία αυτή, προσφέροντας πρακτικές συμβουλές για το πώς να επιτευχθεί αυτή η αμοιβαία ικανοποίηση και διορθώνοντας με αυτόν τον τρόπο τις διδαχές του Λουκρητίου, του προκατόχου του ως διδασκάλου της αγάπης.

Πιο αναλυτικά, σε αντίθεση με τον Λουκρήτιο (*DRN* 4.1264-6), ο Οβίδιος δεν πιστεύει ότι υπάρχει μία μόνο ιδανική στάση για τη γυναίκα κατά τη διάρκεια της σεξουαλικής επαφής αλλά διαφορετικές στάσεις εξυπηρετούν την κάθε γυναίκα ανάλογα με τον σωματότυπό της

⁹⁸ Ο O'Rourke (2014) σημείωσε επίσης παραλληλισμούς μεταξύ αυτών των αποσπασμάτων: *modos* (*A.A.* 3.771) - *modis* (*DRN* 4.1263).

⁹⁹ Η αντίληψη αυτή είναι ιδιαίτερα πρωτοποριακή για την εποχή καθώς λαμβάνεται υπόψη και η γυναικεία ικανοποίηση και ευχαρίστηση, όπου δεν αναφέρεται σε έργα άλλων συγγραφέων της εποχής.

και τα προσόντα της (A.A. 3.771-2). Ο Οβίδιος συμβουλεύει τα κορίτσια τα οποία έχουν όμορφο πρόσωπο να ξαπλώνουν ανάσκελα, ενώ αυτά τα οποία έχουν πιο κολακευτική πλάτη να ξαπλώνουν μπρούμυτα (A.A. 3.773-4). Με βάση αυτό το σκεπτικό, συμβουλεύει αντίστοιχα τις μικροκαμωμένες και τις ψηλές κοπέλες (A.A. 3.777-8). Με αυτόν τον τρόπο η κάθε γυναίκα αναδεικνύει κατά τη διάρκεια της σεξουαλικής επαφής τα πιο όμορφα χαρακτηριστικά της και γίνεται πιο θελκτική και σαγηνευτική στα μάτια ενός άντρα. Κατά τη γνώμη μου, ο Οβίδιος στο σημείο σχολιάζει εμμέσως και απαντά στον περίφημο κατάλογο με στερεοτυπικά παρατσούκλια του Λουκρητίου (DRN 4.1160-70). Όπως θα αναλυθεί εν συνέχεια, ο Οβίδιος συμβουλεύει τους άνδρες να μην εστιάζουν και να μην επισημαίνουν τα ελαττώματα μιας γυναίκας (A.A. 2.641-74), αλλά αντίθετα να την επαινούν συνεχώς (A.A. 2.295-314). Ο Οβίδιος χρησιμοποιεί τα λόγια του Λουκρητίου, αποκρούοντάς τον και στρέφοντάς τον εναντίον του εαυτού του. Ο Οβίδιος αντικρούει τον Λουκρήτιο δείχνοντας ότι κάθε κορίτσι μπορεί να εκμεταλλευτεί τα «ελαττώματά» της και να σαγηνεύσει έναν άντρα ανεξαρτήτως αυτών. Σατιρίζει έτσι τον προκάτοχό του και οικειοποιείται τον τίτλο του Λουκρητίου ως διδασκάλου του έρωτα.¹⁰⁰ Η οπτική γωνία του κάθε ποιητή είναι διαφορετική, αλλά η αρχή, η βάση του συλλογισμού είναι η ίδια. Ο Λουκρήτιος θέλει να θεραπεύσει τον αναγνώστη του από τις ψευδαισθήσεις. Ο Οβίδιος, από την άλλη, του διδάσκει πώς να τις παράγει και να εκμεταλλεύεται προς όφελός του τις ψευδαισθήσεις.

Αξίζει να επισημανθεί στο σημείο αυτό ότι ο Λουκρήτιος στοχεύει στην εγκυμοσύνη της γυναίκας, γι' αυτό εστιάζει στην καλύτερη στάση του σώματος σχετικά με τη σύλληψη ενός παιδιού, ενώ ο Οβίδιος στοχεύει στην ευχαρίστηση της γυναίκας και στο πώς θα σαγηνεύσει και θα αιχμαλωτίσει τον άνδρα κατά τη σεξουαλική πράξη. Παρότι, όμως, και ο Λουκρήτιος αναφέρεται στις κινήσεις της λεκάνης, οι οποίες δίνουν μεγάλη ευχαρίστηση στους άνδρες, δεδομένου ότι σκοπός του αποσπάσματος είναι η επίτευξη της εγκυμοσύνης, ο ποιητής προειδοποιεί ότι οι κινήσεις αυτές πρέπει να αποφεύγονται και να χρησιμοποιούνται μόνο από ιερόδουλες (4.1268, 4.1270-1, 4.1274-6). Εν ολίγοις, ο Λουκρήτιος υιοθετεί την παραδοσιακή άποψη του γάμου, θεωρεί, δηλαδή, ότι στόχος της συζυγικής ένωσης δεν είναι η ευχαρίστηση, αλλά η τεκνοποιία. Ο Οβίδιος από την άλλη πλευρά αφήνει το θέμα του γάμου εκτός συζήτησης, χωρίς να αναφέρεται καθόλου σε αυτό, και εστιάζει σε επιτρεπόμενες σεξουαλικές επαφές χωρίς όμως περαιτέρω λεπτομέρειες. Γενικότερα, μέσω της *Ars Amatoria* ο Οβίδιος επιχειρεί να διακωμωδήσει τη σοβαρή διδακτική επική ποίηση. Για το λόγο αυτό σκοπός του έργου δεν είναι η σύναψη σοβαρών και μακροχρόνιων σχέσεων αλλά η αποπλάνηση του

¹⁰⁰ Hanses (2022) 95.

αγαπημένου και η συνεύρεση μαζί του. Το γεγονός αυτό φαίνεται πιο διακριτά στο δεύτερο βιβλίο του έργου, όπου ο Οβίδιος, καθώς αναλύει την ανθρωπολογική και κοινωνική προσέγγιση του για το πώς δημιουργήθηκαν οι πολιτισμοί, φαίνεται να έχει στο νου του την αντίστοιχη ανθρωπολογική προσέγγιση που είχε κάνει ο Λουκρήτιος. Ειδικότερα, η φράση με την οποία αρχίζει *Tum genus humanum solis errabat in agris* (2.473) φέρνουν στο νου του αναγνώστη τις αντίστοιχες φράσεις του Λουκρητίου *at genus humanum multo fuit illud in arvis durius* (5.925) και *tum genus humanum primum mollescere coepit* (5.1014). Στην ανθρωπολογική του αυτή προσέγγιση ο Οβίδιος προτάσσει τη σεξουαλική επαφή ως κύριο εκπολιτιστικό παράγοντα (*Blanda truces animos fertur mollisse voluptas: Constiterant uno femina virque loco*. 2.477-8), εν αντιθέσει με τον Λουκρήτιο, ο οποίος φαίνεται να είχε στο μυαλό τον γάμο (5.1011-4).¹⁰¹

Όπως αναφέρθηκε στην αρχή του κεφαλαίου, το χωρίο με τις συμβουλές του Οβιδίου προς τις γυναίκες παραπέμπει επίσης στην εικόνα της Αφροδίτης και του Άρη (*DRN* 1.28-40) πέρα από την πραγματεία του τετάρτου βιβλίου. Αναλυτικότερα, η περιγραφή της γυναίκας που γέρνει προς τα πίσω το λαιμό της και κουνάει τα μαλλιά της για να υποταχθεί στον άντρα της (*A.A.* 3.779-780, 3.783-4, *paulum cervice reflexa* 3.779) θυμίζει τον τρόπο με τον οποίο ο Λουκρήτιος απεικονίζει τον Άρη να υποτάσσεται στην Αφροδίτη. Ο Λουκρήτιος απεικονίζει τον θεό του πολέμου να γέρνει το λαιμό του προς τα πίσω για να δεχθεί την αγάπη της Αφροδίτης (*DRN* 1.34-6, *suspiciens tereti cervice reposta* 1.35). Είναι πιθανό ο Οβίδιος να επιχειρεί αυτόν τον λανθάνοντα συσχετισμό για ποιητικούς σκοπούς. Με την επιλογή του να συσχετίσει τη θέση της γυναίκας κατά τη σεξουαλική πράξη με αυτή του Άρη κατά τη σεξουαλική του επαφή με την Αφροδίτη, ο Οβίδιος εκθηλώνει τον θεό του πολέμου και επομένως το έπος. Προσαρμόζει το τελευταίο πιο κοντά στα μέτρα της ελεγείας και το συνδέει, όπως έχει ήδη επισημανθεί, με τη διδακτική ποίηση.¹⁰²

¹⁰¹ Miller (1997) 387-9.

¹⁰² Αξίζει να επισημανθεί σε αυτό το σημείο ότι συνήθως το ηρωικό έπος και η τραγωδία λειτουργούν ως αντίβαρο για τον αυτοπροσδιορισμό των ελεγειακών ποιητών και της ελεγείας ως λογοτεχνικού είδους (Miller (1997) 385).. Ενδεχομένως, ο Οβίδιος να χρησιμοποιεί το διδακτικό έπος του Λουκρητίου κατ' αντίστιξη ώστε να προσδιορίσει την ελεγειακή του ποίηση. Στο δεύτερο, μάλιστα, βιβλίο του έργου του *Tristia*, ο Οβίδιος για να υποστηρίξει την τέχνη και ότι η *Ars Amatoria* δεν είναι ικανή να διαφθείρει τις Ρωμαίες κυρίες, ασκεί κριτική στο προοίμιο του Λουκρητίου για την Αφροδίτη, δείχνοντας ότι η διάθεση του αναγνώστη έχει σημασία και αν θέλει κάποιος να οδηγηθεί στην ανηθικότητα παραδείγματα του παρουσιάζονται σε όλη τη λατινική λογοτεχνία. *Sumpserit "Aeneadum genetrix" ubi prima, requiret, Aeneadum genetrix unde sit alma Venus (Tristia* 2.61-2). Με αυτόν τον τρόπο ο Οβίδιος προσφέρει μια ελεγειακή ανάγνωση διάφορων διάσημων και επιβλητικών επών της εποχής και αμφισβητεί τον ολοκληρωτικά επικό χαρακτήρα τους.

V.2. ΟΔΗΓΙΕΣ ΠΡΟΣ ΤΟΥΣ ΑΝΤΡΕΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΚΑΤΑΚΤΗΣΗ ΜΙΑΣ ΓΥΝΑΙΚΑΣ (*Ars Amatoria* 2.295-314, 2.641-74)

Στα δύο πρώτα βιβλία της *Ars Amatoria*, ο Οβίδιος εστιάζει στο να δώσει συμβουλές στους νεαρούς άνδρες για το πώς να κατακτήσουν μια γυναίκα. Ο Οβίδιος προτρέπει τον νεαρό άνδρα όχι μόνο να αποφεύγει να τονίζει τα λάθη της αγαπημένης του (*A.A.* 2.641-74) αλλά και να επαινεί emphaticά τα χαρίσματά της (*A.A.* 2.295-314). Τα δύο αυτά αποσπάσματα έχουν ιδιαίτερο ενδιαφέρον καθώς, μέσα σε μια ατμόσφαιρα ειρωνείας και παρωδίας, ο Οβίδιος έρχεται σε αντίθεση με τις συμβουλές που δίνει ο Λουκρήτιος στο *De rerum natura*. Στα συγκεκριμένα αποσπάσματα υπάρχει ένας έντονος διακειμενικός διάλογος με το έργο του Λουκρητίου. Ο Οβίδιος απαντά μέσα από τα χωρία αυτά στον Λουκρητίο και, χρησιμοποιώντας τα ίδια τα λόγια του Λουκρητίου, αναιρεί τις διδαχές του. Ο Οβίδιος παρακινεί τους αναγνώστες του να γίνουν ακριβώς αυτό που επισημαίνει ο Λουκρήτιος ότι πρέπει να αποφύγουν.

Σύμφωνα με τον Οβίδιο, ένας άντρας πρέπει συνεχώς να λατρεύει και να επαινεί την αγαπημένη του, ανεξαρτήτως αν το πιστεύει πραγματικά ή αν προσποιείται. Όποια κι αν είναι τα χαρακτηριστικά της ερωμένης, αυτά πρέπει να θεωρούνται τα πιο ελκυστικά σε μια γυναίκα, παραδείγματος χάριν αν αυτή έχει σγουρά μαλλιά, τα σγουρά μαλλιά είναι τα πιο γοητευτικά (*A.A.* 2.304). Ο νεαρός, λοιπόν, οφείλει τουλάχιστον να προσποιείται ότι η αγαπημένη του είναι άψογη και να της φέρεται σαν θεά. Η άποψη αυτή, εκ πρώτης όψεως, είναι εντελώς αντίθετη από αυτή που υποστηρίζει ο Λουκρήτιος, ο οποίος ενθαρρύνει τον νεαρό όχι μόνο να απομυθοποιήσει την ερωμένη του, αλλά ακόμη και να εντοπίσει όλα τα λάθη της (4.1149-52, 4.1160-70). Ο Οβίδιος, όμως δεν προτρέπει τον αναγνώστη του να ενστερνιστεί πλήρως αυτά που λέει στην αγαπημένη του, αλλά τον συμβουλεύει απλώς να χρησιμοποιήσει αυτές τις τακτικές για να την αποπλανήσει και να πετύχει τους σκοπούς του. Επομένως, ο Οβίδιος υπονομεύει το μήνυμα, τις διδαχές του Λουκρητίου, αλλά παράλληλα λαμβάνει υπόψιν του τη συμβουλή του. Ο Οβίδιος έχοντας στο μυαλό του τις συμβουλές αυτές παρουσιάζει στον αναγνώστη του πώς να χειραγωγεί τις κοπέλες προσποιούμενος αγάπη και τύφλωση του νου από την ομορφιά τους.

Ακολούθως, το απόσπασμα 2.641-74, όπου ο Οβίδιος προειδοποιεί τον αναγνώστη να μην επικρίνει ποτέ την αγαπημένη του, είναι μια ξεκάθαρη απάντηση στη διάσημη λίστα με τα στερεοτυπικά παρατσούκλια του Λουκρητίου (4.1160-70). Πιο συγκεκριμένα, σε αυτό το απόσπασμα, ο Οβίδιος παίρνει όλα τα ελαττώματα, τις ατέλειες των γυναικών, τα οποία

αναφέρει ο Λουκρήτιος, και βρίσκει ένα κομπλιμέντο που μπορεί να κάνει ο ερωτευμένος νεαρός αντί να τις επικρίνει. Με αυτόν τον τρόπο ο Οβίδιος διακωμωδεί τις κύριες συμβάσεις, όπως η ενασχόληση με σοβαρά ζητήματα και το σοβαρό ύφος, της λογοτεχνίας και συγκεκριμένα της διδακτικής ποίησης και χλευάζει τον Λουκρήτιο, τονίζοντας τα τρωτά σημεία της πραγματείας του έναντι του έρωτα. Διεκδικεί, με αυτόν τον τρόπο, τον τίτλο του διδασκάλου του έρωτα από τον προκάτοχό του. Ειδικότερα, ο Οβίδιος αναφέρει ότι «αν η κοπέλα είναι πιο μαύρη από την ιλλυρική πίσσα, πρέπει να την αποκαλούν μελαχρινή, αν έχει στραβισμό, είναι σαν την Αφροδίτη, αν έχει γκριζα μαλλιά, σαν τη *Minerva* μοιάζει, λεπτή να την αποκαλούν, αν είναι τόσο αδύνατη που είναι ελάχιστα ζωντανή φαίνεται, αν είναι μικρή, λέγεται πρακτική, αν είναι παχύσαρκη, να λένε ότι έχει πλούσιες καμπύλες».¹⁰³ Είναι ιδιαίτερα ενδιαφέρον να σημειωθεί ότι τα ίδια ανεστραμμένα παραδείγματα χρησιμοποιήθηκαν από τον Λουκρήτιο, για να τονίσει τα ίδια ελαττώματα σε μια γυναίκα.¹⁰⁴ Έτσι, ενώ ο Λουκρήτιος υποστηρίζει ότι δεν πρέπει να αποκαλείται Αθηνά η γυναίκα με γαλάζια μάτια (4.1160-1) ή Δήμητρα η εύσωμη με το μεγάλο στήθος (4.1168), υποτιμώντας τις γυναίκες και στερώντας κάθε θεϊκή υπόσταση από την ύπαρξή τους, ο Οβίδιος τις εξυψώνει και τις θεοποιεί. Αυτό συμβαίνει καθώς παρότι και οι δύο ξεκινούν από την ίδια βάση ο κάθε ποιητής εξυπηρετεί διαφορετικούς σκοπούς. Ο Λουκρήτιος αποδοκιμάζει την ψευδαίσθηση του εραστή. Ο Οβίδιος, από την άλλη, διδάσκει την αποπλάνηση. Δεν αποκλείει όμως τη διαύγεια του νου του αναγνώστη. Προτρέπει απλά τον ενδιαφερόμενο να κρύψει συνειδητά τα λάθη της αγαπημένης του, ώστε να επιτευχθεί η αποπλάνηση και κατάκτησή της.

Οι δύο ποιητές έχουν ως βάση τις ίδιες ιδέες, όμως τις ερμηνεύουν τελείως διαφορετικά, καθώς οι σκοποί τους οποίους επιδιώκουν είναι διαμετρικά αντίθετοι. Όπως έχει προαναφερθεί, ο Λουκρήτιος έχει ως στόχο τη μετάδοση των επικούρειων ιδεών στους Ρωμαίους και συνθέτει έπος. Ο Οβίδιος, από την άλλη, εξερευνάει τα όρια της ποίησης και της λογοτεχνίας, παίζει με τις συμβάσεις των ειδών και προάγει την τέχνη του, το λογοτεχνικό του ταλέντο. Επιπλέον, ο Οβίδιος δεν αρνείται ότι ο έρωτας θολώνει την κρίση του ερωτευμένου και τον οδηγεί σε σφάλματα. Τα σφάλματα, όμως, αυτά δεν διαφέρουν από τα υπόλοιπα ανθρώπινα λάθη γενικότερα.¹⁰⁵ Η φύση του ανθρώπου δεν είναι να είναι αλάνθαστος, διότι ειδάλλως θα θεωρούταν το πιο ισχυρό όν. Η φύση του είναι φθαρτή και επιρρεπής σε σφάλματα.

¹⁰³ *Nominibus mollire licet mala: fusca vocetur, Nigrior Illyrica cui pice sanguis erit: Si straba, sit Veneri similis: si rava, Minervae: Sit gracilis, macie quae male viva sua est; Dic habilem, quaecumque brevis, quae turgida, plenam* (A.A. 2.657-61).

¹⁰⁴ Ενδεικτικά, μερικοί παραλληλισμοί μεταξύ των δύο αποσπασμάτων: *nigra* (DRN 4.1160) – *nigrior* (A.A. 2.658), *plenaque* (DRN 4.1163) – *plenam* (A.A. 2.661), *macie* (DRN 4.1167) – *macie* (A.A. 2.660).

¹⁰⁵ Shulman (1981) 243.

Στο πλαίσιο αυτό, το δίστιχο 2.655-6 παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον (*Ferre novae nares taurorum terga recusant: Adsiduo domitas tempore fallit odor*). Κατά την άποψή μου, ο Οβίδιος μέσα από αυτούς τους στίχους απαντά στον Λουκρήτιο, ο οποίος κάνει λόγο για την τρομερή μυρωδιά της ερωμένης, την οποία αν μύριζε ο εραστής, που είναι αποκλεισμένος έξω από την πόρτα (*exclusus amator*), θα παρατούσε την κοπέλα (*DRN 4.1179-89*). Ο Οβίδιος προσφέρει λύση σε αυτό το πρόβλημα, σύμφωνα με την οποία η τρομερή μυρωδιά περνά απαρατήρητη μετά από πολλή ώρα. Με αυτόν τον τρόπο, ο Οβίδιος ξεπερνά τον προκάτοχό του και παραθέτοντας τη φράση *adsiduo tempore* (2.656) αλλά και το δίστιχο 2.653-4 (*Eximit ipsa dies omnes e corpore mendas, Quodque fuit vitium, desinit esse mora*), χρησιμοποιεί τα επιχειρήματα του ίδιου του Λουκρητίου, για να τον αντικρούσει. Σύμφωνα με τον Λουκρήτιο, η αγάπη προκύπτει από συνήθεια (*consuetudo concinnat amorem 4.1283*). Πρέπει να σημειωθεί ότι ο Λουκρήτιος αναφέρεται στην αγάπη που προκύπτει από μια μακροχρόνια σχέση και βασίζεται στην εκτίμηση του χαρακτήρα και όχι στην παθιασμένη αγάπη. Ο Οβίδιος, σε ένα πλαίσιο σάτιρας και παρωδίας, χρησιμοποιεί το ίδιο επιχείρημα για τον παθιασμένο έρωτα σε σχέση με τη μυρωδιά και τις ατέλειες της ερωμένης.

Είναι πιθανό ο Οβίδιος να επιχείρησε αυτόν τον διακειμενικό σύνδεσμο και για έναν άλλο λόγο. Στο απόσπασμα του Λουκρητίου ο εραστής είναι *exclusus amator*, το οποίο αποτελεί τυπικό χαρακτήρα στην ελεγεία. Ο Οβίδιος, μέσα από τη διακειμενικότητα των δύο αποσπασμάτων και την αναφορά στο γεγονός ότι με τον καιρό η μυρωδιά περνά απαρατήρητη, επιβεβαιώνει ότι ο αναγνώστης του, σε αντίθεση με αυτόν του Λουκρητίου, δεν είναι πια *exclusus amator*, αλλά κατάφερε να μπει στο σπίτι, να κερδίσει το νεαρό κορίτσι. Ο στόχος του Οβιδίου, λοιπόν, επιτυγχάνεται, έχει καταφέρει να διδάξει στον νεαρό την αγάπη αφού κέρδισε την κοπέλα και, με αυτόν τον τρόπο, δοξάζεται πλέον ο ίδιος ως ο νέος διδάσκαλος του έρωτα (*praeceptor amoris*).

VI. REMEDIA AMORIS: ΜΙΑ ΠΑΡΩΔΙΑ ΤΗΣ ΛΟΥΚΡΗΤΙΑΝΗΣ ΔΙΔΑΚΤΙΚΗΣ ΠΟΙΗΣΗΣ

Τα *Remedia Amoris* είναι το τελευταίο ελεγειακό έργο του Οβιδίου, το οποίο αφορά ερωτικά ζητήματα, και θεωρείται επίσης ένα διδακτικό ποίημα με περιπαικτικό χαρακτήρα.¹⁰⁶ Με τα *Remedia Amoris* ολοκληρώνεται η τριλογία ερωτικών ελεγειακών ποιημάτων του Οβιδίου. Στο συγκεκριμένο έργο, ο Οβίδιος αντιμετωπίζει πλέον τον έρωτα ως μια ανίατη ασθένεια, *dolor immedicabilis*, την οποία προσπαθεί να θεραπεύσει. Είναι γνωστό ότι η προσομοίωση ενός γιατρού ο οποίος θεραπεύει μια αρρώστια βρίσκεται στον πυρήνα του διδακτικού έργου του Λουκρητίου (1.1939, 4.14). Για το λόγο αυτό ο Οβίδιος παρουσιάζεται στα *Remedia Amoris* ως γιατρός με βάση το πρότυπο του Λουκρητίου, αλλά ένας γιατρός ο οποίος δύναται να θεραπεύσει αποτελεσματικά τις επιπτώσεις του έρωτα στην ψυχή.¹⁰⁷ Εκ πρώτης όψεως, προκαλεί έκπληξη το γεγονός ότι ο ποιητής ο οποίος δίδαξε την τέχνη του έρωτα επιλέγει να συνθέσει ένα έργο για το πώς μπορεί κανείς να θεραπευθεί από τον έρωτα. Αυτή η επιλογή του Οβιδίου δεν θα έπρεπε να αποτελεί αντικείμενο προβληματισμού, αλλά αντίθετα, θα πρέπει τα *Remedia Amoris* να εκλαμβάνονται ως προέκταση της *Ars Amatoria* και να συνεξετάζονται με αυτήν. Μέσα από αυτά τα δύο έργα, ο Οβίδιος δημιουργεί ένα δίπτυχο στο οποίο εξετάζει το θέμα του έρωτα από δύο αντίθετες όψεις.¹⁰⁸ Αξίζει λοιπόν να σημειωθεί ότι ο Οβίδιος δεν αρνείται ούτε απορρίπτει τον έρωτα, απλώς τον εξετάζει από την άλλη πλευρά, αυτή του απογοητευμένου και πληγωμένου εραστή και επιχειρεί να προσφέρει λύση στον πόνο του.

VI.1. Η ΑΠΟΜΥΘΟΠΟΙΗΣΗ ΚΑΙ Η ΕΜΦΑΣΗ ΣΤΑ ΕΛΑΤΤΩΜΑΤΑ ΤΗΣ ΑΓΑΠΗΜΕΝΗΣ (R.A. 291-356)

Ένας από τους τρόπους που προτείνει ο Οβίδιος στον πληγωμένο νεαρό, για να θεραπευτεί από την αρρώστια του έρωτα, είναι να επισημάνει όλα τα ελαττώματα της αγαπημένης του (R.A. 291-356). Όπως προαναφέρθηκε, στην *Ars Amatoria* έτσι και στα *Remedia Amoris* ο Οβίδιος αντλεί την έμπνευσή του από το *De rerum natura* και ειδικότερα

¹⁰⁶ Με τα *Remedia amoris* ο Οβίδιος ολοκληρώνει την ενασχόληση και την τριβή του με την ερωτική ελεγεία αλλά διερευνά επίσης και τα λογικά όρια της διδακτικής ποίησης. Brunelle (2000-1) 123.

¹⁰⁷ Hanses (2022) 96.

¹⁰⁸ Γιατρομανωλάκης (1999) 18-9.

δημιουργεί μια διακειμενική σχέση με τη διάσημη λίστα στερεοτυπικών παρατσουκλιών του Λουκρητίου (4.1160-70). Σε αυτή την περίπτωση, ωστόσο, ο Οβίδιος ενθαρρύνει τον αναγνώστη του να δει όλα τα ελαττώματα, όλες τις ατέλειες της αγαπημένης του. Ακόμα κι όταν δεν υπάρχει κάποιο ελάττωμα, ο εραστής οφείλει να υπονοήσει ότι υπάρχουν. Πιο συγκεκριμένα, ο Οβίδιος αφηγείται τη δική του εμπειρία όπου, για να θεραπεύσει τον εαυτό του, ανέφερε ότι η ερωμένη του είχε άσχημα χέρια ή πόδια ή ότι ήταν κοντή, όταν τίποτα από αυτά δεν ήταν αλήθεια (*Quam mala' dicebam 'nostrae sunt crura puellae!' Nec tamen, ut vere confiteamur, erant. 'Brachia quam non sunt nostrae formosa puellae! Et tamen, ut vere confiteamur, erant. 'Quam brevis est!' nec erat, 317-21*). Σε αντίθεση με τον Λουκρήτιο, ο οποίος συμβουλεύει τον αναγνώστη του να είναι ρεαλιστής, ο Οβίδιος παροτρύνει τον νεαρό στην προσπάθεια να ξεπεράσει την αγαπημένη του να διαστρεβλώσει ακόμη περισσότερο την πραγματικότητα δημιουργώντας με τη φαντασία του δυσμορφίες στη μορφή της κοπέλας χωρίς να τις έχει. Αυτή η τακτική ενδέχεται να είναι μια απάντηση στον ψυχρό ρεαλισμό του Λουκρητίου, ο οποίος απειλούσε τις προσπάθειες των ελεγεϊακών, οι οποίοι παρουσίαζαν τον έρωτά τους σαν στιγμιαία μορφή τρέλας.¹⁰⁹

Στο απόσπασμα 325-30, ο Οβίδιος, σε ένα κλίμα παρωδίας, αναπαράγει ακριβώς τα ίδια στερεοτυπικά παρατσούκλια του λουκρητιανού χωρίου (4.1160-70). Αυτό το απόσπασμα θεωρείται ως ένα από τα καλύτερα παραδείγματα παρωδίας και διακωμώδησης του Λουκρητίου, καθώς ο Οβίδιος εφαρμόζει τις διδασκαλίες του στον πιο ακραίο βαθμό.¹¹⁰ Ο Οβίδιος συμβουλεύει τον αναγνώστη του να διαστρεβλώσει εντελώς την εικόνα της αγαπημένης του, μετατρέποντας τα χαρίσματά της σε ελαττώματα (*Qua potes, in peius dotes deflecte puellae, Iudiciumque brevi limite falle tuum, 325-6*). Αντιστρέφει, επομένως, τη μέθοδο που χρησιμοποίησε ο Λουκρήτιος επιχειρώντας τα αντίθετα αποτελέσματα. Ο Οβίδιος χρησιμοποιεί εκ νέου τα ίδια λουκρητιανά επίθετα που χρησιμοποίησε και στην *Ars Amatoria, plena* (R.A. 327) - *plenaque* (DRN 4.1163), *nigra* (R.A. 327) – *nigra* (DRN 4.1160), *macies* (R.A. 328) – *macie* (DRN 4.1167). Σε ένα πλαίσιο παρωδίας, ο Οβίδιος επεκτείνει τη συμβουλή του Λουκρητίου και προτείνει στον μαθητή του να ζητήσει από την αγαπημένη του να του φανερώσει σε τι υστερεί. Αν δεν τραγουδάει καλά, για παράδειγμα, θα πρέπει να της ζητήσει να του τραγουδήσει (R.A. 331-3). Με αυτόν τον τρόπο, ο Οβίδιος υποδηλώνει ότι το έργο του μπορεί να θεωρηθεί ως μια βελτιωμένη εκδοχή, μια συνέχιση του έργου του προκατόχου του, αναλαμβάνοντας τα ηνία της διδασκαλίας του έρωτα. Επομένως, εάν κάποιος επιθυμεί να λάβει

¹⁰⁹ Shulman (1981) 246.

¹¹⁰ Hanses (2022) 101.

καθοδήγηση σχετικά με ζητήματα του έρωτα, θα στραφεί στον Οβίδιο και στα έργα του, καθώς περιέχουν τις πιο λεπτομερείς και περίτεχνες διδασκαλίες όσον αφορά τον έρωτα.

Ο στίχος 355, στον οποίο ο Οβίδιος αναφέρεται στην άσχημη μυρωδιά της νεαρής κοπέλας, παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον (*Illa tuas redolent, Phineu, medicamina mensas*). Όπως αναλύθηκε παραπάνω, η αναφορά στην άσχημη μυρωδιά της νεαρής κοπέλας είναι σαφής αναφορά στο κείμενο του Λουκρητίου, αφού εκείνος πρώτα αναφέρεται στη δυσωδία της κοπέλας (*taetris odoribus* 4.1175). Στο συγκεκριμένο απόσπασμα, ο Οβίδιος ενδεχομένως προσπαθεί να εξηγήσει από πού προέρχεται αυτή η δυσωδία και τι την προκαλεί. Σύμφωνα με τον Οβίδιο, τα *medicamina* (προϊόντα ομορφιάς) ευθύνονται για αυτή τη μυρωδιά. Τα κορίτσια χρησιμοποιούν αυτά τα φάρμακα, τα προϊόντα για να γίνουν όμορφα και να εξαπατήσουν τον εραστή τους. Αξίζει να σημειωθεί ότι το αντίστοιχο απόσπασμα για τη δυσωδία του κοριτσιού έχει αφήσει τους σχολιαστές σε αμηχανία, καθώς δεν είναι σίγουροι πώς να το ερμηνεύσουν.¹¹¹ Η σύνδεση του αποσπάσματος του Λουκρητίου (*DRN* 4.1174-81) με αυτό του Οβιδίου (*R.A.* 355) και η αναφορά και των δύο στη μυρωδιά της γυναίκας μετά τον κατάλογο των στερεοτυπικών παρατσουκλιών θα μπορούσαν να δώσουν μια νέα ερμηνεία σε αυτό το κείμενο. Είναι πιθανό αυτή η μυρωδιά να προκαλείται από το μακιγιάζ που χρησιμοποιεί η γυναίκα για να γίνει όμορφη και επιθυμητή και ότι αυτή η μυρωδιά είναι το κλειδί για να κάνει τον εραστή να συνειδητοποιήσει την απάτη της και να σωθεί.

Με τη σύνδεση των δύο αποσπασμάτων ο αναγνώστης ανακαλεί το χωρίο του Λουκρητίου όπου ο ερωτευμένος νεαρός παρουσιάζεται έξω από την πόρτα της αγαπημένης του, ανίκανος να εισέλθει όπως ο *exclusus amator*, τυπικός ελεγειακός χαρακτήρας. Ενδεχομένως ο Οβίδιος, να απευθύνεται εμμέσως στους προκατόχους του και να προσπαθεί να τους καταλαγιάσει τον πόνο.¹¹² Οι προκατόχοί του, Κάτουλλος, Τίβουλλος, Προπέρτιος, παρουσιάζονται στα έργα τους θυμωμένοι, ταπεινωμένοι από την αγαπημένη τους, να μισούν και να κατηγορούν τους εαυτούς τους. Ο Οβίδιος επιδιώκει να καταπραΰνει τη θλίψη τόσο τη δική του όσο και των αναγνωστών του¹¹³ και να τους κατευθύνει προς έναν συμβατικό και μετριοπαθή έρωτα. Ο Οβίδιος δεν δέχεται την εξαθλίωση και αυταπάτη που βιώνουν οι προκατόχοί του, αλλά ούτε τον κυνισμό και στείρο ρεαλισμό που πρεσβεύει ο Λουκρήτιος.

¹¹¹ Αντωνιάδης – Χαμέτη (2005) 504-5.

¹¹² Shulman (1981) 252.

¹¹³ Ενδεχομένως, ο Οβίδιος στους στίχους 387-8 (*Si mea materiae respondet Musa iocosae, vicimus, et falsi criminis acta rea est*) να αναφέρεται στους προκατόχους του καθώς δηλώνει ότι «νικήσαμε (*vicimus*), αν ανταποκριθεί η Μούσα μου στα παιγνιώδη θέματά μου». Η χρήση του *a'* πληθυντικού ενδέχεται να υποδηλώνει όχι μόνο την προσωπική νίκη του ποιητή αλλά όλων συνολικά των ποιητών ερωτικής ποίησης, οι οποίοι βασανίζονται.

Τάσσεται στη μέση, χαράζοντας τον δικό του δρόμο στον έρωτα. Απορρίπτει τόσο τους προγενέστερους του όσο και τον Λουκρήτιο υποδεικνύοντας ότι ο υγιής έρωτας βρίσκεται ανάμεσα στην ισορροπία του ρομαντισμού και του κυνισμού, η οποία εμποδίζει τη φλόγα του έρωτα να κάψει τον ερωτευμένο αλλά αδυνατεί και να τη σβήσει.¹¹⁴ Με αυτόν τον τρόπο, ο Οβίδιος αρπάζει τα ηνία και κατοχυρώνεται ως διδάσκαλος του έρωτα αλλά ορίζει και διασφαλίζει κιόλας τη θέση του στη λογοτεχνική λατινική παράδοση.

VI.2. Η ΤΕΧΝΗ ΤΗΣ ΖΩΗΡΗΣ ΣΕΞΟΥΑΛΙΚΟΤΗΤΑΣ ΚΑΙ Η ΕΠΙΛΟΓΗ ΠΟΛΛΩΝ ΣΥΝΤΡΟΦΩΝ (R.A. 399-418, 441-488)

Σε αυτό το πλαίσιο παρωδίας, ο Οβίδιος συνεχίζει να λαμβάνει υπόψιν του τις συμβουλές του Λουκρητίου και να τις εφαρμόζει στις πιο ακραίες μορφές τους. Πρώτα απ' όλα, ο Οβίδιος συμβουλεύει τον αναγνώστη του όχι μόνο να έχει πολλές ερωμένες, αλλά πιο συγκεκριμένα να επιχειρεί να πλαγιάσει με κάποια άλλη αμέσως πριν κοιμηθεί με την αγαπημένη σου (R.A. 402-4, 441-2). Ειδικότερα, ο Οβίδιος αναφέρει ότι η συνεχής σεξουαλική επαφή με ανθρώπους μειώνει την επιθυμία και τη διέγερση του ατόμου κατά τη σεξουαλική πράξη. Έτσι, όταν ο νέος έχει σεξουαλική επαφή με την αγαπημένη του, δεν θα νιώσει την ίδια επιθυμία και θα την απομυθοποιήσει, θεραπεύοντας με αυτόν τον τρόπο τον εαυτό του από τον έρωτα που τον ταλανίζει. Πρέπει να σημειωθεί ότι ο Οβίδιος χρησιμοποιεί την ίδια μεταφορά μεταξύ της σεξουαλικής πράξης και της δίψας (*Sustentata venus gratissima...grata fit unda siti* 405-6) όπως και ο Λουκρήτιος (4.1097-1101). Η δίψα (το όνειρο του διψασμένου άνδρα 4.1097-9) και η συνήθεια (4.1283) παίζουν σημαντικό ρόλο στη συλλογιστική και τη σκέψη του Λουκρητίου και συχνά χρησιμοποιούνται ως παραδείγματα για να υποστηρίξουν τις απόψεις του. Ο Οβίδιος οικειοποιείται αυτά τα ίδια παραδείγματα, τροποποιώντας τα για να εκπληρώσει και να υποστηρίξει τους δικούς του σκοπούς.

Ο Οβίδιος, συνεχίζοντας στο ίδιο μοτίβο της ακραίας εφαρμογής των διδαχών του Λουκρητίου, τονίζει για άλλη μια φορά τα λάθη της ερωμένης (407-18). Πιο συγκεκριμένα, ο Οβίδιος συμβουλεύει τον νεαρό να επιλέγει σεξουαλικές στάσεις που δεν κολακεύουν την αγαπημένη του (407-8). Επιπλέον, τον ενθαρρύνει μόλις τελειώσει η σεξουαλική πράξη, όταν δεν ποθεί πλέον την αγαπημένη του να παρατηρεί όλα τα ελαττώματα και τις ατέλειές της (413-8). Ο Οβίδιος παροτρύνει με αυτόν τον τρόπο τον νεαρό να θεωρήσει τη σεξουαλική πράξη ως

¹¹⁴ Shulman (1981) 253.

μέσο για να ικανοποιήσει απλώς την επιθυμία του και το οποίο μπορεί να το κάνει με οποιαδήποτε, αφού η αγαπημένη του εν τέλει είναι ένα συνηθισμένο και απλό κορίτσι με ελαττώματα. Ο Οβίδιος οδηγεί τον μαθητή του να αποκτήσει διαύγεια, ώστε να ελευθερωθεί από τα δίχτυα του έρωτα, όπως ακριβώς και ο Λουκρήτιος συστήνει τη διαύγεια του νου για να αποφύγει κάποιος να πέσει στην παγίδα του έρωτα.

Και οι δύο ποιητές δίνουν ιδιαίτερη σημασία στη σεξουαλική πράξη και στον στόχο της, δηλαδή στην ικανοποίηση και, ως εκ τούτου, στην εκσπερμάτωση.¹¹⁵ Παρατηρείται ότι και οι δύο ποιητές κάνουν σαφή διάκριση μεταξύ της σεξουαλικής πράξης και του έρωτα ως συναισθήματος. Εκ πρώτης όψεως, οι ποιητές ξεκινούν από μια κοινή αφετηρία, αλλά ο Οβίδιος, σε αντίθεση με τον Λουκρήτιο, δεν απορρίπτει εντελώς τον έρωτα, αλλά προσφέρει μια λύση, ένα φάρμακο για τον απογοητευμένο και απορριφθέντα εραστή. Δεν βλέπει τον έρωτα ως κάτι καταστροφικό και ως μια ψυχική διαταραχή, αλλά κατανοεί ότι μπορεί να προκαλέσει μεγάλο πόνο όταν δεν υπάρχει ανταπόκριση. Εν αντιθέσει, ο στόχος του Λουκρητίου είναι να αποτρέψει τον αναγνώστη του από το να ερωτευτεί και όχι να τον θεραπεύσει. Πιο συγκεκριμένα, ο Λουκρήτιος αναφέρει ότι είναι καλύτερα να προστατεύεται κανείς εκ των προτέρων από τα δίχτυα του έρωτα, γιατί αν εγκλωβιστεί, δύσκολα σπάει τα δεσμά της Αφροδίτης.¹¹⁶ Λαμβάνοντας υπόψιν τα λόγια του Λουκρητίου, το έργο του Οβιδίου αποτελεί σε μεγάλο βαθμό απάντηση και ανάπτυξη των διδασκαλιών του Λουκρητίου. Συγκεκριμένα, ο Οβίδιος ενθαρρύνει τους νέους να ερωτευτούν ώστε να τους προσφέρει το αντίδοτο αφού καταπιούν τα ερωτικά φίλτρα. Ο Οβίδιος ξεπερνά έτσι τον προκάτοχό του και οικειοποιείται τον τίτλο του δασκάλου του έρωτα (*praeceptor amoris*).

Τέλος, η ασυνέπεια μεταξύ των στίχων 487 και 757 προκαλεί σύγχυση. Ενώ στην αρχή ο Οβίδιος ενθαρρύνει τον αναγνώστη να μελετήσει την τέχνη των ελεγειακών ποιητών (*artes tu perlege nostras* 487), ιδιαίτερα το έργο *Ars Amatoria*, αργότερα στο ίδιο έργο συμβουλεύει τον νεαρό να αποφεύγει την ανάγνωση των ερωτικών ποιητών (*Eloquar invitus: teneros ne tange poetas* 757). Αυτή η αντίφαση υπάρχει διότι το έργο *Remedia Amoris* εκτός από ελεγειακό ποίημα είναι και διδακτικό.¹¹⁷ Ο Οβίδιος, αντλώντας έμπνευση από τον Λουκρήτιο, κάνει διάκριση μεταξύ των παραληπτών του έργου, κάνοντάς τους να επιλέξουν αν είναι αναγνώστες και επομένως διαβάζουν ερωτική ποίηση επειδή την αγαπούν και τους ευχαριστεί

¹¹⁵ Είναι πιθανό η ενθάρρυνση του Οβιδίου να κάνει ο ερωτευμένος νέος σεξ με κάποια άλλη πριν από την συνεύρεσή του με την αγαπημένη του (*R.A.* 399-418) να κάνει μνεία στην αναφορά του Λουκρητίου στην πορνεία, *uolgiuagaque Venere* (4.1068).

¹¹⁶ *ut melius uigilare sit ante, qua docui ratione, cauereque ne inliciaris. nam uitare, plagas in amoris ne iaciamur, non ita difficile est quam captum retibus ipsis exire et ualidos Veneris perrumpere nodos* (4.1144-8).

¹¹⁷ Brunelle (2000-1) 123, 130, 136.

ή αν είναι μαθητές οι οποίοι δεν θα πρέπει να τη διαβάσουν.¹¹⁸ Οι αποδέκτες, επομένως, του κειμένου στο τέλος της ανάγνωσης του έργου, ταυτίζονται περισσότερο με τον ρόλο του αναγνώστη παρά με αυτόν του μαθητή γιατί συνειδητοποιούν ότι διαβάζουν τα έργα του ποιητή, ακόμη κι όταν έχουν γιατρευτεί από τον έρωτα, γιατί τους αρέσουν τα ερωτικά ζητήματα. Τοιουτοτρόπως, ξεπέρασαν το μαθητικό στάδιο, έμαθαν από τον Οβίδιο, αγκάλιασαν τις διδασκαλίες του και διάβασαν εν τέλει το έργο του για ευχαρίστηση. Το ίδιο ακριβώς συμβαίνει και με το έργο του Λουκρητίου. Ο Λουκρήτιος προκαλεί τους αναγνώστες του να δοκιμαστούν, να ενστερνιστούν ορισμένες αξίες και μόλις αυτή η διαδικασία επιτευχθεί, μόνο αυτός ο αναγνώστης, ο οποίος κατέχει πλέον τις επικούρειες διδαχές και διαβάζει το έργο του Λουκρητίου για ευχαρίστηση, θα μπορεί να εκτιμήσει τις ποιητικές αρετές και το λογοτεχνικό ταλέντο του.¹¹⁹ Φαίνεται επομένως, ότι ο Οβίδιος, εκτός από το θέμα του έρωτα, επηρεάζεται και από τις μεθόδους διδασκαλίας του Λουκρητίου. Για το λόγο αυτό, τα *Remedia Amoris* θεωρούνται όχι μόνο το αντίδοτο στο ελεγειακό είδος,¹²⁰ αλλά και ένα διδακτικό αίνιγμα.¹²¹

¹¹⁸ Brunelle (2000-1) 138.

¹¹⁹ Brunelle (2000-1) 137.

¹²⁰ Conte (1989) 465.

¹²¹ Brunelle (2000-1) 139.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Η σκέψη του Οβιδίου και του Λουκρητίου, αν και έχει κοινή αφετηρία, τον έρωτα και πως μπορεί κανείς να τον υπερβεί, εξελίσσεται εν τέλει πολύ διαφορετικά, καθώς ο κάθε ποιητής εξετάζει και ερμηνεύει από διαφορετική σκοπιά την παθολογία του έρωτα. Η ηδονή και ο έρωτας παίζουν κυρίαρχο ρόλο στα έργα ή χωρία των ποιητών, που αναλύθηκαν, όμως ο κάθε ποιητής ερμηνεύει και χρησιμοποιεί τις έννοιες αυτές σε άλλο πλαίσιο. Όπως αναπτύχθηκε στα παραπάνω κεφάλαια, αυτό συμβαίνει, διότι οι στόχοι του κάθε ποιητή είναι διαφορετικοί. Ο Λουκρήτιος έχει ως στόχο να εμφυσήσει στους αναγνώστες την επικούρεια φιλοσοφία και να τους βοηθήσει να κατακτήσουν το ύψιστο επικούρειο αγαθό, την *ἀταραξία*. Εν αντιθέσει, ο Οβίδιος πειραματίζεται με την ελεγειακή ερωτική ποίηση και προσπαθεί να βρει τη θέση του μέσα στη ρωμαϊκή λογοτεχνική παράδοση.

Μέσα από τρία ελεγειακά έργα του, ο Οβίδιος εξετάζει και εφαρμόζει τις διδαχές του προκατόχου του, Λουκρητίου, από διαφορετικές πλευρές και ρόλους, του ίδιου του ερωτευμένου νεαρού, του δασκάλου, που συμβουλεύει τους μαθητές του ή του «επίδοξου θεραπευτή» των πληγωμένων καρδιών. Με αυτόν τον τρόπο παρωδεί και αναδεικνύει τα τρωτά σημεία των διδαχών του προκατόχου του, ώστε να καταφέρει να διεκδικήσει εν τέλει τον τίτλο του νέου δασκάλου του έρωτα, *praeceptor amoris*. Ο Οβίδιος δεν αρνείται τη θεωρία του Λουκρητίου ότι ο έρωτας βλάπτει τον άνθρωπο, αλλά θεωρεί ότι τα σφάλματα είναι αναπόσπαστο μέρος της ανθρώπινης φθαρτής ύπαρξης και επομένως είναι φυσικό ο άνθρωπος να διαπράττει λάθη. Ειδήλλως, η ζωή θα ήταν μονότονη χωρίς πάθη. Ο Οβίδιος παρωδεί, επιπλέον, το σοβαρό ύφος της διδακτικής ποίησης μεταφέροντας τις διδαχές του διδακτικού έπους του Λουκρητίου στο ανάλαφρο και παιγνιώδες ύφος της ελεγειακής ποίησης. Η παρωδία των διδαχών του Λουκρητίου γίνεται για την ανάδειξη του λογοτεχνικού είδους της ελεγείας ως ισάξιας με τα σοβαρά λογοτεχνικά είδη και την καταξίωση του ίδιου ως δασκάλου του έρωτα και ελεγειακού ποιητή, που αρέσκεται να παίζει με τις λογοτεχνικές συμβάσεις και τα όρια των λογοτεχνικών ειδών. Αξίζει να υπογραμμισθεί ότι ο Οβίδιος δεν έχει σκοπό να υποβαθμίσει το έργο και την αξία του Λουκρητίου, αντιθέτως του αποδίδει φόρο τιμής και αναγνωρίζει την σπουδαιότητα του έργου του, από το οποίο επηρεάστηκε όχι μόνο από το περιεχόμενο αλλά και από τον τρόπο με τον οποίο ο Λουκρήτιος επέλεξε να μεταλαμπαδεύσει στους μαθητές του την επικούρεια φιλοσοφία. Εν κατακλείδι, ο Λουκρήτιος αποτελεί πηγή έμπνευσης και επιρροής για τον Οβίδιο όχι μόνο στο θέμα του έρωτα αλλά και στον τρόπο

σκέψης και διδασκαλίας των ιδεών του, βοηθώντας τον Οβίδιο μέσα από τη διακειμενική σχέση των έργων τους να αυτοπροσδιοριστεί ως ποιητής.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

ΚΡΙΤΙΚΕΣ ΕΚΔΟΣΕΙΣ

Deufert, M. (2019), *Titus Lucretius Carus De Rerum Natura Libri VI*, Βερολίνο-Βοστώνη.

Frey, J. (1865), *Titi Livi Ab Urbe Condita Liber I*, Λειψία.

Hakkert, A. M. (1965), *Cicero Marcus Tullius Tusculanarum disputationum: libri V*, Άμστερνταμ.

Hermann, C. F. (1883), *Platonis Dialogi Vol. IV*, Λειψία.

Kenney, E. J. (1965), *Poplii Ovidi Nasonis Amores, Medicamina Faciei Femineae, Ars Amatoria, Remedia Amoris*, Οξφόρδη.

Marcovich, M. (1999), *Diogenis Laertii Vitae philosophorum*, Βερολίνο.

Mueller, C. F. W. (1889), *Cicero Marcus Tullius Librorum de Re Publica Sex*, Λειψία.

Müller, L. (1898), *Propertii Elegiae*, Λειψία.

Rosén, H. B. (1987), *Herodoti Historiae, I, Libri I–IV*, Λειψία.

West, M. L. (1998), *Homerus Ilias Rhapsodiae I–XII*, Βερολίνο.

ΆΡΘΡΑ ΚΑΙ ΜΟΝΟΓΡΑΦΙΕΣ

Αντωνιάδης, Θ. – Χαμέτη, Ρ. (2005), *Λουκρήτιος, Για τη Φύση των Πραγμάτων*, Smith M. F. (ed.), Θεσσαλονίκη.

Γιατρομανωλάκης, Γ. (1999), *Ερωτικά Αντιφάρμακα – Remedia Amoris*, Αθήνα.

Παπαγγελής, Θ. (2021), *Οβίδιος, Η Τέχνη και τα Αντίδοτα του Έρωτα*, Αθήνα.

Betensky, A. (1980), «Lucretius and Love», *CW* 73: 291-299.

Bettini, M. (2000), «Mos, Mores e Mos Maiorum: L' Invenzione dei "Buoni Costumi" nella cultura Romana», σε Bettini M. (ed.), Τορίνο, σσ. 241-292.

Brennan, T. (1996), «Epicurus on Sex, Marriage, and Children», *CPh* 91: 346-352.

Brown, R. D. (1987), *Lucretius on Love and Sex: A Commentary on De Rerum Natura IV, 1030-1287 with Prolegomena, Text and Translation*, Leiden.

Brunelle, C. (2000-1), «Form vs. Function in Ovid's "Remedia Amoris"», *CJ* 96: 123-140.

- Caston, R. R. (2006), «Love as Illness: Poets and Philosophers on Romantic Love», *CJ* 101: 271-298.
- Catto, B. A. (1988), «Venus and Natura in Lucretius: "De Rerum Natura" 1.1-23 and 2.167-74», *CJ* 84: 97-104.
- Clark, G (1981), «Roman Women», *G&R* 28: 193-212.
- Chilton, C. W. (1960), «Did Epicurus Approve of Marriage? A Study of "Diogenes Laertius X", 119», *Phronesis*, 5: 71-74.
- Conte, G. B., - Most, G. W. (1989), «Love without Elegy: The *Remedia amoris* and the Logic of a Genre», *Poetics Today* 10: 441-469.
- Copley, F. O. (1956), *Exclusus Amator. A Study in Latin Love Poetry*, Μάντισον.
- Durling, R. M. (1958), «Ovid as Praeceptor Amoris», *CJ* 53: 157-167.
- Frankel, H. (1945), *Ovid: A Poet between Two Worlds*, Μπέρκλεϋ.
- Furley, D. (1970), «Variations on themes from Empedocles in Lucretius' Proem», *BICS* 17: 55-64.
- Gale, M. (2007), «Lucretius and Previous Poetic Traditions», σε Gillespie S. – Hardie P. (edd.), *The Cambridge Companion to Lucretius*, Cambridge, σσ. 59– 75.
- Hanses, E. M. (2022), «Criticizing Love's Critic: Epicurean parrhesia as an Instructional Mode in Ovidian Love Elegy», σε Volk K. – Williams G. (edd.), *Philosophy in Ovid, Ovid as Philosopher*, Οξφόρδη, σσ. 84-103.
- Lashbrook, A. M. (1962), «Ovid», *CJ* 57: 350-353.
- Luciani, S. (2005), «Amour sacré et amour profane chez Catulle et Lucrèce», Poignault R. (ed.), *Présence de Catulle et des poètes élégiaques latins*, σσ. 151-66.
- Luciani, S. (2021), «Mariage et philosophie à Rome : de Lucilius à Musonius Rufus», σε Milić L. G. – Stoehr-Monjou A. (edd.), *Au-delà de l'épithalame, Le mariage dans la littérature latine (iii^e s. av. – vi^e s. ap. J.-C.)*, Βέλγιο, σσ. 55-86.
- McKeown, J. C. (1987), *Ovid: Amores, Text, Prolegomena and Commentary in Four Volumes, Volume I Text and Prolegomena*, Λίβερπουλ.

- Michalski, S. (2003), « Venus as Semiramis: A New Interpretation of the Central Figure of Botticelli's "Primavera" », *Artibus et Historiae* 24: 213-222.
- Miller, J. F. (1983), « Callimachus and the *Ars amatoria* », *CPh* 78: 26-34.
- Miller, J. F. (1997), « Lucretian Moments in Ovidian Elegy », *CJ* 92: 384-398.
- Morana, C. (1996), « L'atomisme antique face à l'amour », *RPhilos* 186: 119-132.
- Morgan, L. (2010), *Musa Pedestris: Metre and Meaning in Roman Verse*, Οξφόρδη.
- Olstein, K. (1975), « *Amores* 1.3 and Duplicity as a Way of Love », *TAPA* 105 σσ. 241-58.
- O'Rourke, D. (2014), « Lovers in Arms: Empedoclean Love and Strife in Lucretius and the Elegists », *Dictynna* 11: 1-21.
- Pomeroy, S. B. (1975), *Goddesses, Whores, Wives, and Slaves, Women in Classical Antiquity*, Νέα Υόρκη.
- Purinton, J. S. (1993), « Epicurus on the Telos », *Phronesis* 38: 281-320.
- Rist, J. M. (1980), « Epicurus on Friendship », *CPh* 75:121-9.
- Schiesaro, A. (2002), « Ovid and the Professional Discourses of Scholarship, Religion, Rhetoric », σε Hardie P. (ed.), *The Cambridge Companion to Ovid*, Cambridge, σσ. 62– 75.
- Schrijvers, P. H. (1970), *Honor ac divina voluptas: études sur la poétique et la poésie de Lucrèce*, Άμστερνταμ.
- Sedley, D. N. (2004), *Lucretius and the transformation of Greek wisdom*, Cambridge.
- Sharrock, A. (1994), *Seduction and Repetition in Ovid's Ars amatoria II*, Οξφόρδη.
- Shulman, J. (1981), « Te Quoque Falle Tamen: Ovid's Anti-Lucretian Didactics », *CJ* 76: 242-253.
- Strauss, L. (1969), *Liberalism Ancient and Modern*, Νέα Υόρκη.
- Tarrant, R. (2002), « Ovid and ancient literary history », σε Hardie P. (ed.), *The Cambridge Companion to Ovid*, Cambridge, σσ. 13-33.
- Turner, J. H. (1947), « Epicurus and Friendship », *CJ* 42: 351-355.

Wheeler, A. L. (1911), «Erotic Teaching in Roman Elegy and the Greek Sources. Part II», *CPh* 6: 56-77.